

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻՒ Ա. — ՇՐՋԱՆ Ա.

1873

ՏԵՐԻ Ա. — ՕԳՈՍՏՈՍ 31

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԵԱՆ ԿԱՄ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԱԿԱՆ,
ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ.

Պօլսոյ մեր Աղբ. լրագրաց միոյն մէջ կարդացի՝ զի մի օտարազգի լրագիր զայս Գրիգորեան կոչելոյն համար՝ Կ. Պօլսաբնակ մեր Ակեղեցւոյ որդիներէն բազումք հրաժարուելով նորա բաժանորդագրութենէն՝ մերժել են զայն արհամարհանօք:

Շատ իրաւացի և զովելի է նոցա սոյն պիսի դործը, և արդարեւ այսպէս կլայելէ փոխանակել նոցա՝ որ անգիտանալ պատրուակելով բնիկ և հարազատ Հայ եկեղեցւոյն ժողովուրդը և ազգը, որ Հայ անուամբ միայն կճանաչուին, և առանց բարեւոք վերահասու լինելոյ նոցա կրօնի ուստի՞ ծագումն առնուլը և որոց ձեռամբ Քրիստոսի բանին քարոզուիլ տարածուիլը, ըստ քմահաճոյ կամս կսիրեն պատուաստել Հայաստանեայց ուղղափառ Ակեղեցւոյ վերայ Գրիգորեան անունը:

Այս առիթը քաջայարմար պատահէ կալայ սոյն խնդրոյ վերայ իմ մի քանի դիտողութիւնքը սիրելի եղբարցս ուշադրութեան յանձնել:

Նախ, ըստ ազգութեանն նկատելով, ոչ ոք կարող է մի փաստով ապացուցանել թէ՛ մեք չեմք բուն Հայք, և թէ՛ Հայ — ազգութիւնը կազմող ամենամեծագոյն մի ուրիշ մասն ժամանակով կայր՝ յորմէ մեք զատեալ բաժանեալ լինէաք, որպէս զի հարկն ստիպէր Գրիգորեան, լրաստութեան և կամ մի այլ բացայայտող ածականաւ զմեզ ճանաչեցուցանել օտար ազգաց:

Մեր ազգի անունը սկսեալ ի Հայկայ՝ Հայ է միշտ՝ թէ ի ժամանակի կռապաշտութեան և թէ Քրիստոնէութեան: Ի սկզբանէ անտի մեզ սահմանակից զբանուած համայն օտարազգիք՝ Յոյք, Ասորիք, Պարսիկք, և այլք, Հայ (կամ թէ Արշէ կամ Արշէն) անուանած են զմեզ և՛ ճանաչած և՛ պատմագրած:

Մեր Ազգային և Ակեղեցական պատմիչք՝ ինչպէս Վերուբնա, Ագաթանգեղոս,

Մովսէս, Իզէշէ և այլք, իւրեանց պատմագրութեանց մէջ երբէք չեն յիշատակել Հայոց համար մի ուրիշ անուն, բայց եթէ երբեմն մեր զիւցազանց անուամբք թորգոմական, Արամեան, Ասքանազեան ասած են :

Ուստի մեր բուն և հարազատ Հայք լինելովս, մեր մայրենի ազգութիւնը Հայ անուամբ բաւական է ճանաչել և ճանաչեցուցանել :

Իրկրորդ, ըստ կրօնականին նկատելով, Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մէջ սովորութիւն է միայն Բնդհանուր Եկեղեցիէն բաժնուած խումբերը՝ իւրեանց ազանգապետաց անուամբք կոչել, զք. Արիոսեանք, Նեստորականք, Եւտիքականք, Յակոբիկէ Լուտերականք, Կաթոլիկականք և այլք բազումք անուանուել են :

Իսկ ուղղափառ Եկեղեցիք՝ որք Բնդհ. Եկեղեցիին կկազմեն, և ունին Առաքելական Աթոռ, և ի հաւատս ողջամիտք են, կկոչուին իւրեանց պատկանած և սեպհականած Եկեղեցւոյ և ազգաց անուամբք՝ ինչպէս Եկեղեցի Հայոց, Եկեղեցի Հռոմէացւոց, Եկեղեցի Յունաց և ըն :

Ինչպէս այլ առաքելական Եկեղեցիք, նոյնպէս և մեր Հայաստանեայց Եկեղեցիին ևս ունի իւր յատուկ թաղէոս և Բարթողիմէոս Առաքելաները, և նոցա քարոզութեամբք և ջանիւք հիմնուելով, Քրիստոսական է և Առաքելական Աթոռ ունի, և իւր հաւատոյ և հնաւանդ դաւանութեանց հաւանաւորիմ և հարազատ, ծեսից և արարողութեանց զրեթէ նախնական անփոփոխ յարատեւութեամբ և պարզութեամբ շարունակուած է մինչև ցայսօր, ուրեմն աւելորդ է մեր Եկեղեցւոյ

սեպհական անուան վերայ մի այլ ածական կամ անուն ևս յաւելուլ :

Մեր Ազգի և Եկեղեցւոյ համանդամայն ամբողջութեան անունն էր և՛ է և եղեցի յաւիտեան Հայ և Հայոց :

Բայց Միաբարաց (Ունիթոռաց) ազգակործան ոտքերը ի Հայաստան կոխելն զինի, իւրեանց ցանած բազմապետ որոմանց շնորհիւ բուսան մեր Ազգի մէջ Հռոմէականութեան հակամիտուել եկեղեցականք և աշխարհականք, որք զինքեանս կոչեցին ուղղափառ, բաթոլիկ, և մեր եկեղեցին Հայաստանեայց կանարդէին և կերեւաւ կայէին մոլորեալ : Եւ զնալով կըբազմանային աշխարհիս շատ կողմք այդ պապական ծուղակի մէջ որսացեալ ողորմելիքք : Եւ ահայն դարում՝ ուր սղիտութեան վարազոյրը համայնապարած կքողարկէր ի Հայաստան՝ գտնուեցան մեր մէջ տկարամիտք՝ որ նոցա (Միաբարաց և պապամուհռոմէադաւանից) թելադրութեամբ և առանց ուշադրութեան պարծենալով կոչեցին զինքեանս լուսաւորական՝ ցուցանելոյ համար թէ՛ ինքեանք մնացել են Հայաստանեայց Լուսաւորչաց հարազատ և հաւատարիմ որդիքք : Իսկ վերջին ժամանակներս երբ բոլորովին ի մէնջ բաժանուեցան մի փոքրաթիւ բաթոլիկ կոչուած մասն, ինքեանք և համայն աշխարհայն բաժանեալ մասին Հայ — բաթոլիկ անունը տուին : Իսկ բուն Հայն դարձեալ իւր մայրենի Ազգին անուամբ Հայ մնաց : Յետ ժամանակաց երբ մի փոքրիկ մասն ևս հերձուեցաւ իւր արմատէն, նմին ևս անուն կոչուեցաւ Բողոքական կամ Լուսաւորական — Հայ : Եւ դարձեալ բուն Հայոց ազգք և Եկեղեցին մնացին իւրեանց մայրենի ա-

նուամբ և յորջորջմամբ Հայ — ազգ և
Հայաստանեայց — Եկեղեցի:

Սակայն աստի կարելի՞ք և իրաւունք է
հետեցնել՝ թէ՛ որովհետեւ կան մի քանի
բաժանուած փոքրածիւ և այլալիօն Հա-
յեր՝ որք իւրեանց նոր յարած կրօնից
պատկանեալ Եկեղեցեայ անուամբք Պա-
պական կամ Ղուտերական կը կոչվին՝ Սոյ-
րենի Եկեղեցւոյ և Եզդի հարազատ Հա-
յերն ևս պարտին մի այլ անուամբ յոր-
ջորջել տարբերելոյ համար, մինչդեռ մեք
բուն Հայ ազգութիւնը և միանգամայն
ամենամեծագոյն մարմինը կազմելով՝ բը-
նաւ կարօտութիւն չունինք մեր մայրենի
և սեպհական կոչման վերայ ածանցական
նոր դրոշմն տալ: Մանաւանդ զի որ և իցէ
մեծ մարմինէն ուր որ լինի՝ երբ անտի մի
փոքր մասն բաժանուի, յայնժամ մի ո-
րոշիչ յատկութիւն կամ անուն ընդունել
պարտաւոր է բաժանեալ մասն:

Ուրեմն իրաւունք է և մեք պարտինք
վերջէն դարերու մէջ պապականներէն ա-
մենայն խորամանկութեամբ և մեքենայա-
կան ճարտարութեամբ մեր՝ Հայոց մէջ
մուտ գտած լատինական (ինչպէս և
ի նորումս հնարուած Եթովպական) բա-
ռերը առանց ուշադրութեան գործածել
Լատինական — Հայ և Եկեղեցի կոչելով:

Առաւել ցաւալի է և այս, զի Լատին-
ական բառն անգամ օտարք չկամենա-
լով իսկութեամբ կամ բառական թարգ-
մանութեամբ գործածել՝ զայն յիշաշը-
ջած և սովորութիւն կալել են Գրեգորեան
անունով ի կիր առնուլ, և ըստ այսմ
Գրեգորեան — Հայ*) կոչեն զբուն Հայս՝

(*) Այս Գրեգորեան անունը նոր հեղինակեցաւ
երբ 1836ի Կանանագրութեան (Պալատնիոյ) մէջ

մինչ ոչ որ կարող է ապացուցանել
ըստ արժանւոյն և ըստ օրինի՝ զի այն
լատինական կամ լատինական բառը
կվերաբերի Ս. Գրեգոր Պարթևի միայն
և ոչ թաղէոն և Բարթուղիմէոս առաքե-
լոյ՝ որք Հայաստանեայց առաջին լուսա-
ւորիչներն հանդիսացել են, և ըստ այսմ
կյիշատակուին և կապշտուին Ս. Եկեղե-
ցւոյ մէջ, իսկ Ս. Գրեգորն երկրորդ լու-
սաւորիչ է, ընդէր ապա լուսաւորիչք պի-
տի վերագրուի վերջնոյն, և նորա անունը
լոկ հասկացուի:

Եւնդիրը պէտք չէ շփոթել թաղէոս և
Բարթուղիմէոս-Ս. Առաքելոց և առաջին
լուսաւորչաց ևս Ս. Գրեգոր Պարթևի
երկրորդ լուսաւորչի Հայաստանեայց Ե-
կեղեցւոյ վերաբերութեամբ ունեցած
բազմաբղիւն բարերարութեանց և ըստ
այսոցիկ արժան իղած մեր նուիրական
քաղցր պարտաւորութեանց հետ ի պա-
տիւ և ի պաշտելի յիշատակս նոցա: Այլ
թէ հարկ կայ մեր (Քրիստոնէական ճշգ-
մարտութեանց վերայ հիմնեալ և հաս-

անուշադրութեամբ լատինական ի Ռուս լե-
զու թարգմանեցին ի Գրեգորեան, և յօրէ անտի
Ռուսերէն զրազրութեանց մէջ սկսան գործածել
Հայոց Գրեգորեան Սինօր, Գրեգորեան Հայ, և այս
միջոցաւ տարածուեցաւ մինչև Եւրոպայի կողմե-
րը, և ի տեղիս տեղիս և մեզ Գրեգորեան Հայք
կոչել սկսած են:

Այս անտեղի սխալին պատասխանաւորն 36ի
Կանանագրութեան թարգմանիչն է, որ և այլ բա-
ւական սխալներ ևս մտցուցած է, կ'ըողումք Կա-
նանագրութեան միւս պահասութիւնքը:

Ուստի յայսմ մասին առաւել ևս ցաւալի .
• • • է Սինօգի անուշադրութիւնն և անխտիր
գործածելն:

տատեալ) Առաքելական Լեկեղեցւոյ վերայ մի այլ անուն կցել, որպիսին յատուկ է ի բուն արմատոյ հերձեալ և հերետիկոսացեալ աղանդաւորաց խմբից միայն:

Ի վերջ բանիս կամփոփեմ յօգուածս, զի ցորչափ Հայաստանեայց Առաքելական Լեկեղեցին սկզբնաւորեալ և հաստատեալ է ի Վրիստոսէ ի ձեռն Առաքելոցն Թադէոսի և Բարթոլղիմէոսի, և առաւելապէս և ընդհանրաժառել պայծառացեալ է ի ձեռն Ս. Պարթոլի Պարթեի, աննրելի մեղք է իբրեւ աղանդաւոր ցուցանել և Վրիթրեան կոչել, կամ թէ ի վերջն դարս նորումու Լ. — — — — — որչեան կամ Լեւոնիակեան բառից սովորութեան առանց ուշադրութեան հետեւել, նա մանաւանդ զայն թարգմանել ի Վրիթրեան՝ բոլորովին սխալ է: Եւ ի՞նչ հարկ կայ սոյնպիսի անուն դնել Հայոց և սոցա Լեկեղեցւոյ վերայ:

ՎԱՅՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԿՈՒՆԻ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն)

Գլուխ Ը

Առանդոտիւնք. Ժողովրդական նախապաշարումն ի վերայ ժանտախտին. — Կերպարանափոխութիւն. — Ծնունդ Միծին Աղեք տանդրի. — Այլ Գանձուց առ Երեւանու. — Չինեական աւանդութիւն զվարձատրութենէ հիւրասիրութեան:

Ա. Ժողովրդական նախապաշարումն ի վերայ ժանտախտին:

Յարութիւն Արովիան տսէ. Ժանտախտն է պատիժ պատուհասի ծանր յանցանաց մարդկան, երեսալ յետ իւրաքանչիւր եօթն ամաց ստացի

նորա ընթանան երկու հեծեալ «ցասմնածողք» մի ի նոցանէ զգեցեալ լինի ի հանգերձ կարմիր, ունելով ի ձեռին և կարմիր մահակ. միւսն ի սեւան, կրելով և մահակ սեւա. յորժամ մտանն ի նոցա, ստիպեն առաջնորդել ինքեանց ի տունս և նմա միայն երեւին. իսկ այլոց ոչ բնաւ. մտեալ ի տունս՝ մահակօքն նշան առնեն մարդկան և կենդանաց. եթէ նշանաց այն՝ որ ի հանգերձս սեւա, մահու է այն. իսկ թէ որ ի կարմիրն՝ կենաց: Հանին իմ՝ կին ճշմարտախօս՝ պատմել, թէ յաւուր միում՝ ծանօթն մեր եմուտ ի տուն մեր, և ոչ զոր որջունեալ, լռիկ և անտարեկաց յանկեան ուրեք. որչափ հարցմունս արարին, ոչ միոյն պատասխանեաց. եղին առաջի նորա կերակուր, և առանց նորուն ձեռաց ի նա մխելոյ ծախեցան. յետ այնորիկ յարեալ յանկարձակի այրն և ել ի տանէն անխօս: Իսկ յորժամ յետ ժամանակի ի վերայ անցանելոյ հարցին ցն՝ զիրացն, պատասխանի արար. թէ վերկեցայք ի վտանգէ մահուան. «ցասմնածողք» ստիպեցին զիս առաջնորդել նոցա ի տունս ձեր և տեսեալ զբարեսիրտ շարժմունս և ընտանեկան ուրախութիւնս ձեր, ասացին. «Վասն և ոչ մի հասուցուք հիւրասէր տանս. և ի ցոյց սիրոյ կերին զհաց ձեր և կինն ի գեղջէն: — Ռամիկ Ժողովրդականք Ռուսաց, Լեհացիք, Սերբք, (և թուրքեան և Սլաւեանք առ հասարակ) երեւակայեն զժանտախտն ի նմանութիւն կնոջ՝ անուն տուեալ նմա «Սերբիյ կուլ»։ Յաշխատութեան մերում ի վերայ Ռուսաստանի, մասն Բ, երես 412, ասացեալ է թէ, այսպէս կերպարանեն և զխոլերայն (մաղձայուզութիւն). «տեսնը զխոլերայն», հարցանէ մարտոս ոմն ցընկերն, որ դառնայր ի Դոնէ. «զիարդ ոչ տեսից»։ — «յորպիսի կերպարան և նմանութեան տեսնը զնա», — «ի կերպարանս կնոջ, որ ունէր յոտս կարմիր կօշիկս, ընթանայր ի վերայ ջրոց, և անդադար թառաչս արձակէր»։ Հեն Լեհացի սնտոխապաշտութիւնս երեւակայէ զնախնութեան կամ զառաջնորդ ժանտախտի ի վերայ երկանիւ սպիլ. ի մտանել ասեն ի շէնս ինչ, եթէ գտցի անդէն բացեալ լուսամուտ կամ տուն պարզէ ի նա զձեռն իւր. կարմիր թաշկինակաւն

Հանդերձ և բնակիչք տանն այնորիկ մեռանին. ի մերձենալ ժամատախտին ամենեքին ամրափակեն զոռուս իւրեանց. այլ երբեմն նուազութիւն պաշարուց հարկէ բանալ զգոռուս. Ազնուական ոմն թէ և ունէր պաշար աւուրց բազմաց. բայց կամեցեալ տալ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց, բանայ զլուսամուտն. յորժամ մահաբերն երկայնէ ի ներքս զձեռն, նա իսկոյն հատանէ սուսերաւ զձեռն նորա, և յայնմ հետէ անհետացաւ ժամառախտն ի միջոյ:

Բ. Կերպարանագրութիւն:

Անայք ոմներ ի պատճառս ծանունց յանցանաց պատժին փոխութեամբ մարդկութեան ի գալլինին բարս և բնութիւնս և կերպարանս, որ տեւէ զամս եօթն. և այս այսպէս յանցաւոր կնոջն երեւի ի գիշերի անմարմին էակ ինչ և տալով նմա զմորթ գալլինի, հրամայէ զգննուլ. յայնմ հետէ ամենայն յատկութիւնք և բարք յիշատակալն գազանի հանգչին ի վերայ նորա. իսկ զբանն գիշատեալ լախէ զորդիս իւր, զկնի զաղցակցացն, սակաւ առ սակաւ և զալլոցն. ի մերձենալ նորա փակեալ դրունք տանց ինքնին բանին, զայս մորթ զգննու ի գիշերի, իսկ ի տունջեան գաղեալ զգուշութեամբ, փոխի դարձեալ յառաջին կերպարանն, Գէպ եղև երբեմն առն միում տեսանել զի զայն առեալ փախուցանէ զմանուկ մի. սկսանի զհոտ պնդել նորա, այլ ոչ կարացեալ հասանել, ի միւսում առաւօտուն զհոտ կալեալ արեանն հեղոյ ի ճանապարհին, եգիտ զայն ապաստան փոխարկեալ գազանին, յորում և մորթ նորա. հուր անդամոր լուցեալ առն, ընկնու ի նա զմորթն. և ահա յական քթթեալ երեւեալ կնոջն գայրազին աղաղակաւ և կատաղութեամբ մեծաւ յարձակի ի կորդել զգիշերական զգեստն իւր, այլ այն արգիւզ նմա. յորժամ փոշխանայ մորթն, ընդ ծխոյն անկրեւութանայ և կինն:

Գ. Երեսնոր մեծին Աղէտանորքի:

Մեծն Աղէքսանդր որդի էր ոչ Փիլիպպոսի, այլ երեսնի կախարդի միոյ. Սա ի պատերազմեն իւրում զէպ եղև զի եկն ի Հայաստան. և լուեալ թէ բնակի ի վերայ Արարատայ ծերունի մի գու-

շակ սպադայի, գնաց ի տես նորա՝ և եհալ զ. «գու ևս իմաստունն այն, զորմէ հոգաի հասեալ է յընդհանուրս. առա ինձ ուրեմն որպիսի մահուամբ մեռանելոց ևս դու», և նա ասէ, «սպանմամբ յորդուցս ձեռանէ», Աղէքսանդրի զայրացեալ ընդ բանսն՝ եհար զնա սրով, որ ընդ վերջին հառաչն ասէ, «Դու արդարեւ որդի իմ ես», և պատմեաց զգաղանիս ծննդեան նորա:

Դ. Այլ գրեցոյս առ երեսնաւ:

Ի մեկնին իմ յերեւանայ՝ Արուիւսան ուղեկցեաց ինձ ցառաքին իջեանն, «Ապրանքախոս», և պատմեաց ինձ թէ, ըստ աւանդութեանն ի մերձակայ լիւրին գտանի այր մի առանձին. մեռն նորա անյայտ ումբ. այլ միայն բանի յորոշեալ ժամս տարւոյն. Դէպ լինի զիւղացոյ ուրումն գրաստու հանդերձ անցանել առ լերամբն. տեսեալ զպատառուած մի ի նա, որ տանէր յայն դանձուց, մտանէ ընդ այն. և երթեալ գտանէ կոյտս ոսկոյ և ականց պատուականաց. որովք լցեալ զբոն գրաստունն արտաքսեալնէ՝ այլ մուսցեալ զփայտ ձնոյն իւրոյ յայրի անդ, դառնալ առնուլ զայն. սակայն տես գու, զի ժամանակ բացման այրին լրացեալ զողով, փակին դրունքն և մնայ ի ներքս անտես ումբ յայնմ օրէ մինչ ցարդ. իսկ գրաստն առեալ զհարստութիւնն բերէ ուղղակի ի տուն տեսան իւրոյ:

Ե. Զինեալն առանդագրութիւնն զգաղարդութենէ հեռախորութեան:

Փողի ի ճանապարհորդելն իւրում մտեալ յաւուր միում ի զիւղ մի, չորաւ ի տուն կնոջ միոյ ի գիշերել. «կարեմ ընդունել առ իս զամենայն աստանդականս (ասէ կինն), և վայելուչ է անուան աղնուաբարոյ կնոջ, երթ ի բաց», յետս դարձեալ անտի գնայ առ աղքատ կին ոմն. վերջինն ընկողաւ զնա ուրախութեամբ, և եղ առաջին նորա զոր ունէին ի տան, հաց և կաթն. արկին նմա և անկողին ի ննջել. և կինն նստեալ զգիշերն ողջոյն, արար նմա շապիկ մի կտաւեայ, և յառաւօտունն ընծայեաց նմա. իրրեւ նախաճաշիկս ինչ արար Փողի, յուղեւարկ զնա կինն, որում տուեալ զմասոցեա բարեան, ասէ առա-

ջին ձեռնարկեալ պործդ երկարեցի ցերեկոյ Գարձ արարեալ կնոջն ի տունն, կամեցաւ զիտել թէ որչափ ինչ է մնացորդ կտաւոյն. սկսաւ չափել և ոչ եղիտ զվախճանն. զայս տեսեալ դրացի կնոջն, եւ ի մտի գգուշանալ միւսանգամ յայտպիսի դէպս. անցեալ ի վերայ քանի մի ամսոց, տեսանէ միւսանգամ գնոյն աղքատ եկեալ ի գեղոն, գնաց ընդառաջ նորա և աղաչէ ագանկի առ նոսա, և նա յանձն առնու. տես այժմ՝ ուրչափ հիւրասիրէրն զնա. յառաւօտուն մատուցանէ նմա նախաճաշիկ, և շապիկ մի յառաջագոյն պատրաստեալ, միայն զդիշերն ողջոյն թողու ի ննջարանի իւրում զվառ ճրագ, զի օտարականն համարեցէ թէ նստեալ տքնի ի կար շապիկի. հարկ յուրեւ ել Գողի, ուղեկցեաց նմա կինն, որում գարձեալ ըստ առաջնոյն տուեալ զողջոյն մնասցես բարեաւի, ասէ. երկարեցի առաջին պործդ. Գարձ արարեալ ի տունն, խորհէր զկտաւոյն և զբազմանալոյ նորա. այլ իւրեւ լսէ զբառաչ կովուն ասէ. « երթայց նախ արբուցից նմա զըւրու, իբրեւ սխաւ ընդ զըւրին ի դաշտն. հեղաւ ցուրըն անհատաբար և ելից զտունն և զդուռն, մինչ և կնոջն հազիւ զերծեալ ի ջրահեղձն կորսանէ:

Գլուխ Թ.

Վերադարձ ի Տփլիս. — Երթ առ Օսսերթ. — Գաղթականութիւն եւ պատմութիւն նոցա. — Քրիստոնէութիւնն ի նոսա. — Նուիրական անտառ. — Այր Ս. մարգարէին եղիայի. — Զորք. — Սովորութիւնք Օսսերթաց. — Սնտկապաշտութիւն. — Աղօթք. — Ծէսք հարսանիսն. — Գտակ անջափաճառ որդւոց եւ ծնունդ նորին անդարդականութիւն. — Աշխատասիրութիւն կանանց. — Ժառանգական արտօնութիւն. — Բաժանումն ժողովրդեան. — Աղանութիւն. — Վրէժ արեւն. — Հիւրասիրութիւն. — Տուարնաժութիւն. — Գծապրութիւն (Ֆիզիոնոմի) դիմաց. — Դրութիւն մարմնոց. — Նմանութիւն նոցա ընդ գորմանացիս. — Կերակուր. — Հանդերձ. — Յարգեն նորա դժնոգս եւ նախիս. — Էդու. — Երգք. — Աւանդութիւնք նոցա եւ Վրաց. — Քաղաւած ի բանիչ Դիւբուս զը Մօնպերիօ, զնոցանէ:

Ի 29 Օգոստոսի եկեալ Երեւանայ, 30 նորին մուտ կայայ ի Տփլիս. և յառաջներորդ անուր Սեպտեմբրի ընդ Հայ-Հոռվեական դարտոր Սաբայովի դէմ եղեալ առ Օսսերթ, հասար ի գիւղն Ինարս. Աւարանի, ուր ընկալան զմեզ մարգարիւրօրէն ի տունն այրի կնոջ միոյ, և ետուն մեզ բազմել հանդէպ վառարանի և ջեռնուլ. Անդ հետ գհետէ ժողովեցան կուտեցան բնակիչք գեղ-

ջըն. և թարգման ունելով իմ զղոքտոր Սաբայովի, ողեպպէս հարցմունս ուղղեցի առ նոսա, որոց ամենեցուն ընկալայ պարզ և խնդամիտ պատասխանիս:

Ոմանք ի ընակչաց նստեալ էին ի վերայ աճուռոց, և ոմանք կանգուն յօտին բոլորաձեւ, իսկ շատք յանդուլ շարժմունա, և կանայք շուրջ զվառարանաւ ի հոգն կերակրոց. այլ այսու ամենայնիւ լուսթիւն թագաւորէր անդանօր խորին, խօսէր միայն՝ առ որ հարցումն լինէր, ի ձայն մեղմիկ. Ես փոյթ կալեալ էի մտապիւր ի զիր դրոշմել մատիտաւ ի տետրակի յիշատակի գամենայն բանս նոցա. և այս չէր ինչ ընդդէմ նոցա և անախորժ. այլ նաեւ ի զկայ առնուին իմ հարցանէին ցիտ երբեմն. հասու եղէր խօսից մերոց. Ոչ կտակածիմ ի ճշմարտութիւն պատմելոցն նոցին, բայց և չիշխեմ ստել զոր ինչ ես լուայ, վերաբերեցի ընդհանրութեան աղգին: Նախնի ճանապարհորդք գտին մեծ նմանութիւն և համաձայնութիւն ծիսից և սովորութեանց երկուց աղբաց, Օսսերթաց և Գերմանացոց. և իմն ժողովեալ տեղեկութիւնք՝ յուսամ նոր ապացոցութիւնք ճշմարտութեան իցեն գրեցոց նոցին. Պ. Ը. Լաթի թեր Չուրիցերիացի եկաց ի մէջ Նողայեան Թաթարաց մինչեւ անգամ ի ծառայութիւն մտեալ առ նոսա. և զարմանալի ետանդեամբ, և հասուն խոհականութեամբ զհետ եղեալ ժողովեաց անվրէպ տեղեկութեամբ մէն մի մանր ծէսս, սովորութիւնս և եղանակս առտիւն և ժողովրդական կենցաղապարութեան նոցա. վաստակ նորա ընդ համեստ վերնագրովս և Լատուածք ի ճանապարհորդութեանէ ի հարուայինն Ռուսիա ի 1822 ամէ ց1828 ամն, կարէ լինել զաղափար տոհմագրութեան. ցանկալի էր թէ երիտասարդ Գերմանացի յանձն առնոր ընակել քանի մի ամս և ի մէջ Օսսերթաց, որով տալոց էր ընտիր և հետաքրքրական տեղեկութիւնս ի լոյս Գերմանական պատմութեան և հնախօսութեանն:

Օսսերթ շատ և շատ յարգեն զեկեղեցիս և զվանորայս, զորս բաղումն է տեսանել ի նոսա այլ աւերակս. շինութիւն նոցա թագուհւոյն տան Վրաց Թամարայ յաման 1171 ց1193, որ ըստ ասելոյ նոցա էած ի նոսա զՔրիստոնէութեան:

թիւնն Սոքա բազում անգամ ի կիր առնուն զնշան խաչին. զօ. ի տեսանէն զառաջին եղջի-
րալուսինն, զերեսս առ նա ուղղեալ դաշուեալ ի
մէջ օդոյն զնշան կնքն խաչին. այսպէս և նուի-
րակեալ ընդունին զաստիզս ցողացեալս յերկնս,
անուանեալ զնոսա «Չուարատիկոի», այն է
խաչ թուռցեալ:

Յօրժամ պատրաստեցաւ ընթրիքն, եղին առաջի
մեր ցած սեղան, արկին ի վերայ նորա սիրոց, զար-
դարեալ կապոյտ նկարոք. նախ քան զամենայն
հոռն յանձն փայտեայ զմանձան, ի պէտս որոյ
պաշտէին փայտեայ զրդալք, իսկ մտոյն՝ սովորա-
կան սպասք սեղանոյ. յետ նորա մատուցին ի սե-
զանն համեղաճաշակ խմորեղէն (հալվայ) կաղմեալ
պանրով, իւղով և տոխով. այս ամենայն անձա-
նօք միւս աղբաց Կովկասու, յորչ առնէին մեզ
զսովորութիւնս Գերմանիոյ կամ գէթ տաւել Եւ-
րոպոյ, ընդ որ մինչ անգամ և Դ. Սարալով
գրաւեցաւ, ծնունդն Կովկասան, որ միայն զչորս
ամ կեցեալն էր ի Գերմանիա. Սեննակն յորում
էաք՝ լուսաւորիւր որպէս սովորաբար անակք Ռուս
շինականաց, պատրուգաւոր ճրագովք յորմն
վարսելովք:

Սոքա ոչ թէ անուանեն զկնքեանս Օսսեթս,
այլ «Իր» կամ «Իրօն», և զհայրենիս իւրեանց
«Իրօնիստան», 2երբեղք՝ կոչեն զնոսա «Ղաշ-
ղա», Թաթարք՝ «Օսս», և «Թաւլին», Լեկզիք՝
«Օց», «Օցէ», և «Իրք» «Օսսի», կամ «Օվ-
սի», զծագմանէ, պատմութենէ և գաղթակա-
նութենէ սոցա գտանէր նուազ իմն աւանդու-
թիւն առ նոսա, ընդ որս խօսեցայ: Ասեն թէ Օս-
սեթք բնակէին յառաջ յայլ երկիր այն է յայժ-
ման 2երբեղիստան, այլ հարստահարեալք յօ-
տար աղգաց, գաղթեցին եկին յոր այժմ են՝ եր-
կիր. այս անորոշ և միմիկ աւանդութիւն ունի
ապաքէն զպատմաբանական հիմն. այն և պատ-
մադիրք Վրաց յայտ առնեն թէ սոքա փոխադ-
րեցան յայտոսիկ կողմանս յերկրց Դոնայ. և Պըտ-
ղոմէոս անուամբս Օսսիս կարգէ բնակիչս ի բե-
րանս Դոն գետոյ և իբր թէ նոքա շինեցին զՎ-
զոֆ. Դոն ի լեզու Օսսեթաց նշանակէ ջուր կամ
գետ. բազմաւատ գետք կամ առուակք Օսսե-
թիոյ ընդ անուանն կրեն միշտ զբառդ յիշատա-

կեալ. զօ. Փայնաղի - դօն, Ղըղ - դօն, Խարգարի -
դօն, 2երեղ - դօն, և ըն. 2արմանք թէ զխաղդ Բիւ-
զանդեանք ոչ իմացան զանունդ Օսսեթ. անդ
ուր մեք հանդիպովք զմին անուան, առ նոսա
«Արան» է յորջորջումն. Կոստանդին ծիրանա-
ծին անուանէ զԱլանս դրացիս Սուանայ (Սլանե-
տաց). Բուպրիկիստ կրօնաւոր ԺԳ դարու մի և
նոյն ազգ դնէ զԱլանս և զԱսս:

Ասեն թէ Օսսեթք ունէին յառաջ զհիւսիսա-
յին կողմանս և զհովիտս Կովկասու, զմեծն և
զփոքրն Կաբարդ, ուր և թագաւորութիւնն էր
նոցին. այլ ի ԺԳ դարու ճնշեալք ի Բատու խա-
նէ ամրացան ի լերինս Կովկասու:

Պատմիչք Վրաց դնեն զՕսսեթս զրացիս իւր-
եանց նա և յաւուրց անտի մեծին Աղէքսանդրի.
Թերեւս աւանդութիւնն զգաղթականութենէ նո-
ցա ի հիւսիսոյ յերկիրս յայտ՝ վերաբերի ժամանա-
կաց միաւորութեան Գերմանացի աշխարհակալաց
ընդ բուն Օսսեթաց: Եղեալքն առ իս զայսչափ
ինչ միայն կարացին պատմել թէ, յաւուրս ար-
քային Վրաց Վախթանկայ Ղուրդ Ասլանայ
թագաւորէր Օսսեթաց Բաղատար, որ մարտ ետ
ընդ Վախթանկայ մինչև ցՄԷթթթ. ուր յանցա-
նեն երիվարին ընդ գետն Կուր, սպանաւ ի նա-
նէ (ի Վրաց արքայ):

Առ Վիրս պատմի թէ, արքայ Վրաց Վախ-
թանկ Ղուրդ Ասլան հար վանեաց զՕսս, և սպան
զերկուս մեծամեծ զօրոգլուխս նոցա զ2աղատար
և Բաղատար, որք կոչեցին զնա ի մեծամարտու-
թիւն. Դիւբուա հատ. Բ. երիս 362, ի մէջ բերէ
զուշադրութեան արժանի արձանագրութիւն եկե-
ղեցեոյն Մուղղայ ի վերայ Լասսարեան դրանց ի
լոյս ընծայեալն զառաջինն ի ԺԳ-րէս Աղէքսի
Հոֆ. 1830. հաստատութիւն վերոյրեալ պատ-
մական անցից. «Մեք էաք ինն եղբարք ի ցեղէն
2արդուիձէ — Ճարխիլան Օս 2աղատար: Դախթ
— Սողդան, որք ատելութեամբ բերեալ առ թըշ-
նամիս, մարտ եղաք ընդ չորից թագաւորու-
թեանց. Քիդարոս, 2ադարոս, Սակուր և Գէոր-
զի. երեքն յեղրարց մերոց նուիրեցին զանձինս
ի կրօնաւորութիւն ի ծառայութիւն Քրիստո-
սի, մեք տիրապետողքս անձուկ ճանապարհի
ընդ որ անցանեն ի չորից կողմանց, ի Լասսար

ունիմք ամբողջ և մաքսատուն, և իշխեմք ամուր տեղեաց. յուսարուք ի վարձարութիւն անտի կենաց, եթէ յաստիս զարժանաւոր կենցաղ վարեցիք. ոսկի և արծաթ առ մեզ սրպէս զքուրես ընդ իմով իշխանութեամբ արկի զաղջս Վովկասու, և զրաւեցի զերիս տէրութիւնս. ըստ իմոյ սովորութեան անի զքոր արքային Քարթալինեայի (Վրաստանի). նա նենգեաց ինձ երգմամբ, և յանձն իւր երարձ զմեզս իմ. Բաղասար անկաւ ի ջուր, և զորք Օսսեթաց կոտորեցան. որ ընթեռնու զայսստիկ բանս, աղօթս արասցէ վասն իմ. ։

Մասն ինչ Օսսեթաց անուամբ Քրիստոնեայք են *) և իւր հետեողք Յունական եկեղեցւոյ. այլք որք ի սահմանս Զերքեզաց, համարին Մահմետականք. սակայն ի կրօնիցս և ոչ մին արմատացեալ է ի նոսա. ամենեկին զրեւած է հակամէտք են և պաշարեալք ի կապաշտական սնոտիս. ունին նուիրական համարեալ անտառս, և սեղանս ի նոսա, ուր ի նուէր հանեն հաց և միս. ի ձախմէ Վրասիկականաց առ լեռամբն Բուպակերայ գտանին երկու այրք. երեւեղոյնն ի նոսա առ Լամիտոն զիւղիւ, որ ի հնումն պատկանէր ցեղին «Նարտի», չերեւելոյ այժմ ի միջի, և ասի թէ Նարտ ասացեալքդ Հրէայք էին. այրս այս յանուն Ս. մարգարէին Եղիայի անանծելի է ի նոսա իբրեւ պաշտպան նոցին. ի շրջակայս նորա թագաւորէ անվրդով ապահովութիւն. անվնաս հովուին հօտ ոչխարաց, զի չիք աւազակութիւն ի տեղերոն սրբութեան. և նոցին աւանդութիւնն ասէ, թէ մի յերեւելի անձանց Օսսեթաց գերեւարեցաւ յօտար աշխարհ, իսկ արծուի մի առեալ անցուցեալ վնա ընդ լայնատարած ծովս, և բարձրաբերձ լեռինս էած կացոյց մերձ յայրն սրբազան. յորմէ հետէ ուխտիւք եդ ի մտի ծառայել Ս. Եղիայի. և այս սպասաւորութիւն անանցաւ ի յետագայս նորա. երէցն ի նոսա միանգամ ի տարւոյն զգեցեալ զիւրագործն հանդերձ, մտանէ յայրն յիշատակեալ, կատարէ անդ զառանձին ծէսս սրբազան համարեալ նուիրաբերութեան

թեան. ներքին կողմն այրիս այսորիկ իբր թէ կաղմեալ է ի զմիութս քարանց. ի միջի նորա զոսեղան քարեայ, ի վերայ նորա ոսկի բաժակ լի գարեջրով. մտեալն ի նա Քահանայ ստանայ շնորհս մարգարէանալոյ ի միւսում ամի. յորժամ գարեջուրն՝ որ յոսկի բաժակի՝ եռայ և հեղանի արտաքս ընդ անօթն, նշան է խաղաղութեան և արգասաւորութեան երկրին. իսկ թէ ոչ, պատեւազմի և սովու. ի միւսում աւուր ի գեօղ Լաւիդոն տօնախմբութիւն լինի մեծ, յորում գտանին համօրէն մերձաքնակք. ի ժամանակի ուրախութեանս սպասաւոր այրի Ս. Եղիայի հրապակաւ ծանուցանէ զապագայ տարւոյն. բաց աստի Օսսեթք ունին պանազան նուիրական տեղիս յանտառս՝ ուր հանեն նուէրս, հաց միս և ձուկն, և ունալք զննեալ այժս, զմարթս նոցա առկախեն զծառոց *). Սիսաբրիստոնեայքն ի նոսա զընդութեամբ պահպանեն զպահս Քրիստոնէից. և զօհագործութիւն նոցա լինի յԱւագ շաբաթու, որ յայտնապէս յառաջ եկեալ տեսնի յերայականէն օրինաց. զննուէ զօչխարն, և երիցագոյնն արարեալ աղօթս ի վերայ մնոյն բաժանէ նոցա. իսկ զոսկերս և զմորթն այրեն. Թէ արդարեւ կրօն նոցա խոտն է ի Քրիստոնէութենէ և ի Հրէականութենէ՝ յայտ անտի է՝ զի սոքա զշաբաթն ըստ Հրէից անուանեն Սաբաթ, և որպէս ի Սիւրակէի այսպէս ի նմին աւուր ոչ ծածկեն զընդիս իւրեանց:

Օսսեթք յիւրաքանչիւր նշանաւոր տօնի զոհս զոհեն որիշ որիշս, ի նոր տարւոյ զխոչ, ի Ծընընդեան՝ այժ, ի գատկին՝ ոչխար կամ գառն, ի տօնի Միքայէլ հրեշտակապետի՝ զիկն. առաւել քան զամենեօին յարգեն զգործիսն սուրբս, զմարգարէն Եղիայ, զհրեշտակապետն Միքայէլ, զՍ. Գէորգ, և զՍ. Նիկողայոս— Տեսի ի Տիմիսի զձանապարհորդութիւն Սիւրայ ի հարաւային մասին Ռուսիոյ, և ի նմին մասն Ա. երես 292, բանս

(*) Այլք յՕսսեթաց, որք ուտեն զխոզեկին, համարին Քրիստոնեայք իսկ որք գարչենն, Մահմետականք, Ծ. Հ.

(*) Յորժամ Ս. Նուրի յամի 423 էած ի վերս զքրիստոնէութիւն, ետես զի անդանօր սովոր են զոհել կռոց զմարդկիւնն եղեալ ճգամբ յառի բառեալ զհեթանոսական սովորութիւնն, սահմանեաց նոցա հանել ի զօհ փոխտնակ մարդկան զօր խար և զայլ սուրբ կենդանիս:

Հետաքրքրական զՕսսեթացի յորում՝ և օրինակ աղօթից նոցա, զոր ահա և մեք օրինակեմք ի բանս մեր.

ա. «Աստուած զԹա ի մեզ աղաչեմք, և ողորմեա՛ւ:

բ. Սուրբդ Գէորգ, խնդրեմք ի քէն, օգնեա՛ւ մեզ և ողորմեա՛ւ:

գ. Մայր Աստուծոյ, աղաչեմք սղորմեա՛ւ:

դ. Միքայել և Գաբրիել, ողորմեցարուք մեզ:

ե. Եկեղեցիք ի լերինս ողորմեցարուք մեզ:

զ. Նարի Ս. Գէորգ, ողորմեա՛ւ մեզ:

է. Բարձրագոյն լերինք Օսսեթի, առաքեալք և հրեշտակք որք նստեքք ի վերայ նոցա՝ գովաբանեմք և խնդրեմք ողորմել մեզ:

ը. Եկեղեցիք Վրաց, ողորմեցարուք մեզ. ողորմեցն և ամենայն աղօք, որք շուրջ զմեզք:

թ. Քրիստոս ողորմեա՛ւ մեզ:

ձ. Աստուած բարեգութ օգնեա՛ւ մեզ ըստ արդարութեան քում, »:

Այլ ղիտողութիւնս առնէ, թէ՛ յաղօթս յայս չիք ինչ ասացեալ ի Ս. Երրորդութիւնն. բայց յայտ է թէ՛ հաւատան ի նա, ըստ որում բազում են ի նոսա աւերակք եկեղեցեաց յանուն Մ. Երրորդութեան. ունին սոքա գեօթնեակ քրիստոնէական պահոց. զիւրակէն անուանեն օր Աստուծոյ. յերկուշաբաթու և յուրբաթու անհնար է ըստ նոցա սկիզբն առնել նոր գործոյ. նախապաշարումն, որում հանդիպեմք յաճախ և յԵւրոպա:

Սնտիսապաշտք են Օսսեթք. գոն առ նոսա գուշակք, հմայք և հաւահարցք, որք ի յափըշտակեալ կամ վերածեալ վիճակ մտեալ, պատմեն մերձակայիցն զսպալապս նոցա. յորժամ ի նոսա գողանայ որ զիր ինչ, առեալ զգուշակն երթան ի տուն այնորիկ. յոր վերայ տարածի կասկած, որոյ առեալ ի ձեռին զկատու մի, ասէ ցկարծեցեալ գողն. «Եթէ դու առեր զայս ինչ և չդարձուցանես տեառն իւրում, կատուս այս լիկիւրց և չարչարիւրց է զհոգիս նախնեացդ քոց »: և հարկ է զիտել, զի գողն զգողնն անդրէն ի տեղի իւր դարձուցանէ. եթէ չիք կասկած ի վերայ առանձին անձին ումեք, զայս ասելով շօջի տանէ ի տուն, և այսու եղանակաւ գրեթէ միշտ

գտանի գողացեալն. Աստուծն շունն և էշն առեալ են առ նոսա ի կախարդական կենդանիս. եթէ որ պահանջս ունի յումեքէ, կամ անարգեալ և թշնամանեալ չկարէ զփոխարէնն դարձուցանել, տարեալ զկատու, կամ զշուն կամ զէշ սողանանէ ի վերայ գերեզմանի նախնեաց թշնամոյն ասելով «Վասն հոգւոյ այս ինչ և այն ինչ ուրուք »: և յայնժամ հոգի յիշատակելոցն ննջեցելոց փոխարկին ի զենեալն կենդանիս, եթէ ժառանգն կամ ազգականն նոցա ոչ շահեսցէ զսիրտ վշտագնելոյն: Արի մեծ յարգանս նուիրեն գերեզմանաց նախնեաց իւրեանց. թաղն զմեռեալս գերեաս յարեմուտս ուղղեալ. ի վերայ գերեզմանացն արկանեն մեծամեծ քարինս, իսկ ի զլուսն կողմն զքառանկիւն քար վից և ութն ոտնաչափ բարձրութեամբ. զուղեւորութեան կարգ կատարեն հանգիսիս մեծաւ. զկին և ձին հանգուցելոյն ածեն առ գերեզմանն, ի ցուցանել թէ նոքա միայն են սեպհականութիւնք նորա, անփոխադրելիք ի ձեռս այլոց. զի զձին այլ որ ոչ կարէ ի կիր առնուլ, և կինն չունի իրաւունս առն երթալ այլում: Այժմեան հարն սուրբ համարի առ նոսա. և ի նմին տեղուղ թաղն զնա՝ յորում եւհարն, աղաղակելով ուրախութեամբ «Ո՛վ Եղիա, իշխող ժայռից », զի համարեն թէ մարգարէն Եղիա նոյն հետայն էառ զնա առ ինքն. և երթան յուրա և յերկրպագութիւն գերեզմանի նորա. որպէս զառաջեալ այրից Ս. Եղիայի, սապէս և գերեզմանի սոցա կախեն մորթս սեաւ այծու:

Հարսանեկան սովորութիւնք և կարգք սոցա են. նախ՝ եթէ կենդանի է հայրն կամ երեք եղբայրն կամ արեւակիցն փեսային՝ գնայ առ ծնողս աղջկան և յայտնէ զղիտաւորութիւն իւր. թէ հաւանեցեն նոքա, հարցանեն և զմիտս աղջկան. զորոյ իբրեւ առնուն հաճութիւնն, զայ ապա փեսայն ի տուն նոցա, և նշանադրեն զնա. անդ զղինքն վճռեն զաղջկանն, որ է սովորաբար կով, եղն և ղէնք, հասանելիք հօր. կամ եղբօր աղջկանն. յաւուր հարսանեաց՝ զայ փեսայն ի տուն հարսին ուղեկցութեամբ ազգակցաց և մերձաւորաց, ուր և սեղան կազմեն նոցա հրճուանաց. ի միւսում աւուր զնոյնն առնեն ի տան մերձաւոր դրացոյն և այլոց ի բովանդակ շէնն, ապա ածէ

զհարսն ի տուն իւր, զոր յանձն արարեալ յաւաքնորդութիւն բարեկամաց, ինքն (սխալման) յառաջ սակաւ ինչ: Ի պատահել նմա առ դրան տանն ջահիւք լուցելովք, ապա ածեալ զհարսն ի ներքոյ, երիցս շրջեցուցանեն զվառարանաւ, և տարեալ բազմեցուցանեն ի բարձր տեղոջ, քան ժողովին համօրէն կանայք զեղջն, և պարափակեալ զհարսն, երգոյ երգեն կարգաւ պէսպէսս մինչև ցաւաջախօս հաւուն. զամենայն ժամանակս զայսոսիկ հարսին չէք բնաւ իրաւունք խօսելոյ, իրրեւ հաւն խօսի, մանուկ մի մերձեցեալ առնու ի զինոյ նորա զքօղն պատառէ յերկուս ընդ մէջ, և զմատուսն կապեալ ի փայտ ինչ, ասէ. « իմն ուստերս, և մի դուստր », յետ այնորիկ ամենեւին բազմին զսեղանով, և հարսն կլանէ ուրախութիւն նոցա, ճանաչեալ այսուհետեւ տիկին տանն. այս ամենայն և այլ այսպիսի ծէսք տան մարդոյ երեւակայել զինքն յանկիւնս Գերմանիոյ:

Օստեմէք սովորաբար ունին զմի կին, սակաւ երբէք զերկուս, վերջինս տեսնի յառաջեալ յաղղեցութենէ Վաշմետականաց. վասն զի բնաւորութիւն աղղին և այլ սովորութիւնք նորա յԵւրոպականն ակնարկեն միակնութիւն. առ սոսա ազատութիւն է երկուց սեռից ընդ միմեանս յարարերութեանց, զոր ոչ տեսնեմք յայլ ազգս Սովիասու:

Արպէս առ Հայս, նշոյնպէս առ Օստեմէս նորապատէ հարսն մինչև ցաւաքին ծնունդ, իսկ եթէ ամուլ, մինչև ցջորրորդ ամ հարսնութեանն, բաց յառնէ հարմէ ընդ այլս ամենեւին խօսի նշանացիս: Ընդհանրապէս վատարանն զբարս կանանց Օստեմէաց. բայց այս յառաջ եկեալ է ի վատթար սովորութենէ, կամ լաւ ևս ասել՝ յեղեռնագործութենէ անտի՛ որով խանգարի ընտանեկան և մտերմական մաքուր կենցաղաւարութիւն, այն է, հայրն զգորկեպատանամեայ կամ վեշտաստամեայ աղջիկ կին ածէ վեցամեայ կամ ութնամեայ որդւոյ իւրում, և յայտնի է ապաքէն ոչ վասն որդւոյ իւրոյ, այլ վասն իւր ինքեան ածեալ է հայրն (զուցէ յիւրաւի և ոչ հայր) զկինն կատարելահասակ՝ ընդ որում կենակցեալ, ծնանի օրինակի աղաքաւ արու զաւակ, և նա նշոյնպէս դեռ ոչ վեցամեայ, ութամեայ, և ահա հայրն ըստ

անուան կին ածէ նմա դարձեալ չափահաս, և բնակակցի ընդ նմա. այսպէս և այլ չարիք բազումք: Սորա զառանձին իմն զգացմունս ունին զիրաւանց ամուսնութեան. որդի, որ ծնանի յետ ամուսնութեանն՝ և իցէ թող յապականութենէ արեան (ի մերձաւոր արեակցաց) կամ ի պոռնկութենէ, համարի օրինաւոր ժառանգ իրաւանց և անուան անմեղ հօրն. — կին՝ որ յետ ամուսնութեանն ծնաւ որդի, զկին մահուան առն իւրոյ չկարէ երթալ օտարի, զի գնեալ է և համարի սեպհականութիւն առաջին գերդաստանին. միայն սկեսրայր կամ տաքր նորա, այն է հայր և եղբայր հանգուցելոյն կարեն ամուսնանալ ընդ նմա. և այս պարտաւորութիւն իսկ համարի առ նոստ, իսկ թէ թողցեն յետինքս զաւակունս, առաջնոյն համարին *): Եթէ հանգուցեալ այրն չունի զհայր կամ զեղբայր, կամ յառաջագոյն վախճանեալ են, և այրին ունեւոր որդի՝ պարտի մնալ ի տան նորա մինչ ցվախճան, ազատ է առնել յարաբերութիւնս ընդ կողմնակի անձինս, և ծնեալքն ի նոցանէ համարին դարձեալ օրինաւոր որդիք մեռեալ ամուսնոյն: Օրինակ այսպիսի առաջի ահաց մեր էր: տանտիկինն, առ որում ազանեալ էաք, այրի էր. այր նորա թողեալ երիս դստերս, իսկ ուստր և ոչ մի՛ վախճանեալ էր հինգ ամօք յառաջ, բայց կինն ունէր ի զիրկո միամեայ զաւակ, որ զանուն կրելով հանգուցելոյ հօրն, համարէր և ժառանգ տան նորա և ընչից. ներհակ սորին երեքին հարազատ դստերքն չհամարէին ժառանգք հօրն, և պարտէին վաճառել յօգուտ անարին եղբօրն: Իսկ թէ այրին չունի զաւակունս և կամ իննել առն այլում, յորժամ որ կամի առնուլ զնա ի կնութիւն, պարտի վաճառել գերդաստանին հանգուցելոյ առն զկէս զին կնոջն, զոր հատուցին առաջինքն ծնողաց նորա. ժառանգ ընչից և տան առն համարին արու զաւակք. իսկ դստերք վաճառին յօգուտ գերդաստանին. չհամարեալք ի ժառանգս: Սակաւ երբէք տեսնի

(*) Յայտ է թէ յԵւրոպական օրինաց անտի առեալ են զայս սովորութիւն, որ պատուէրէ ունել զկին եղբօրն, թէ մեռանիցի անգաւակ:

առ նոսա բաժանել առն և կնոջ ի միմեանց, և այն վասն յայտնի անհաւատարմութեան. յայսպիսի դէպք ի դարձուցանել առն ղկինն ի տուն հօր նորա, տառնայ ղկէս զինն գտարն նոցին ի տանէ անտի.— Կանայք Օսեթաց, միանգամայն իշխանք են ի մէջ տանն, գողջիր և ի վերայ աւրանց^{*)}. բայց և յոյժ աշխատակերք. հնձեն զխոտ, տանին զգորեան յաղորիս, բերեն յանտառաց զիպայտ և ոմանք. հերկեն նաև զդաշտս:

Ի մեռանել առն՝ կինն կառավարէ զտունն մինչև յարբուեն հասանել որդեցին, որ պարտի յայնմ հետէ հոգալ զպիտոյս կենցաղովարութեան նորա. այս ամենայն յայտնապէս զԳերմանացւոցն ցուցանեն բարս և սովորութիւնս.— Որդին համարի չափահաս, և կառավարէ զտունն, յորժամ կարողն իցէ հնձել զխոտ Եղբարք սովորաբար թնակեն ի միասին. թէ բաժանեցին ի միմեանց, երէց որդին առնու զհայրական տունն, զմի ձի, կամ զմի կով, կամ տասն ոչխար անաւել քան զմիւսն. կրտսերն մի մի ընտանի անասունս և ղէնս, առ ի ծախս կամ ի լըռման հարսանեաց պիտոյից, թէ չէ ամուսնացեալ. իսկ մնացորդն բաժանի հաւասարութեամբ ի մէջ որդեցն:

Ազգականութիւն ի կողմանէ մօր չճանաչի առ սոսա ամենեւին. իսկ ի կողմանէ հօր, թէ և քսան և աւելի սերունդ հետագոյն, ճանաչի մերձաւոր, միայն ղի կրեսցէ զանուն մի և նոյն տոհմին, և ի դէպս սպանմանն, ազգականն նորա կարէ խնդրել զարիւն նորա. իսկ թէ որ սպանցէ զմօրեղբայրն ուրուք, քեռորդին չունի իրաւունս խնդրելոյ զվրէժն նորա. վասն որոյ առ նոսա թոյլաւորեալ է ամուսնանալ ընդ ամենամերձ ազգականնրս, որ ի կողմանէ մօր. զօ. որդին կարէ առնուլ ի կնութիւն զմօրաքոյրն իւր ևլն. իսկ առնուլ կին ի նոյն ցեղէ, զորոյ անունն կրէ ինքն, իցէ թող միանգամայն հետի յարենակցութենէ, դար-

ձեալ համարի աններելի և ապականութիւն արեան:

Կերպարան Օսեթաց, ղիւրք մարմնոց և հասակ նոցա միանգամայն որոշէ գնոսա ի դրացեաց նոցին, միւս աղգաց Կովկասու, և մանաւանդ ի Արաց. վերջինքս բարձրահասակք են, բարեկազմք, թխամորթք, վայելչադիտակք, գեղեցկադէմք, աղնուատեւք, սեակն, սեահեր, նրբաշուրթերն, արծուունկն, և զհամանգամայնն ասացից, առաջինքն ի գեղեցկագոյն ցեղս երկրի. իսկ Օսեթք ընդհակառակն՝ պնդակաղմք մարմնով, և անախորժ տեսեամք. հասակաւ սակաւ երբէք բարձր քան զհինգ ոսնաչափ, և չորս մատնաչափս. բայնադէմք, կոպտահերք, և խաժակնեայք. կանայք նոցա փոքրահասակք, և դուն ուրեք ի նոսա ղեղեցիկք. կերակուր նոցա է հաց անխմոր ի ցօրկնուոյ կամ գարւոյ թրեալ ի մսխոր, և միս վայրենի թաշնոց կամ կենդանեաց. ղի դրեթէ ոչ երբէք ուտեն զմիս եղին, ոչխարի, և այծու. տաւրազ զգետու նոցա առեալ է ի Զերբեղաց, այլ ոչ յարմար տգեղատեսիլ մարմնոց նոցա. սիրեն և ի կիր առնուն զղէնս, և ըստ գտելոցն ի վերայ սուսերաց և հրացանից Լատին գողց երևի, ղի բազումք ի նոցանէ մնացեալք են ի ժամանակաց տիրապետութեան Գենուացոց:

Ժողովուրդն Օսեթաց բաժանի յերկուս կարգս, յազնուականս և ի շինականս. աղնուականք ունին բարեւաւ և անդորր կիանս, այլ ոչ զբաղաքական արտօնութիւնս. պատմագիրք Արաց ասեն լինել եօթն նշանաւոր տոհմից աղնուականաց սոցաւ — Ի հիւսիսայինն Օսեթիա գտանի առանձին աղնուական տոհմ բաղապիալ յերկոտասան տանց անուանեցոց (Թագաւորութիւնք), ղի տսի թէ յառաջ եկեալ են ի Հայ թագաւոր իշխանէ. և ամենեքին նոքա են Մահմետականք, ունին միայն զպատիւ զկազական ժառանգական աւագութեան, որպէս և առ Հայս. առնեն խնամութիւն ընդ իշխանս Զերբեղաց. ղի թէ ընդ աննշան անձինս իցէ ինքնութիւնն, ծընեալն յամուսնութենէ անսերունդ կնոջ համարեալ է ըստ Օսեթաց ծառայ, այն է թէ կորուստանէ զազնուութիւն իւր. վասն որոյ զգուշանան յոյժ պահպանել զառանձնութիւն տոհմի իւրեանց:

(*) Եթէ ստուգիւ Օսեթք յառաջ եկեալ են ի հին Աբասաց, այն է յԱմազոնաց, որք միացան ընդ ցեղին Ալիւթացոց, և ըստ կարծեաց Հերագոսեայ կազմեցին նոր տոհմ առանձին, ղիւրին է ուրեմն կանանց իշխել արանց իւրեանց, Թէ և առանց Օմաղոնուէիս լինելոյ ևս կարեն ունել զայդ իշխանութիւն:

Օրէնք և սովորութիւնք վրէժխնդրութեան արեան տեսանի յամենայն արեւելեան և հիւսիսային Եւրոպական ազինս, այլ ջերմագոյն ի սոսաւ Եթէ որ սպան զոմն, արենակիցք և ազդակիցք նորա ոչ միայն ունին իրաւունս, այլ և պարտին առնուլ զվրէժ նորա, կամ զնա ինքն զոճրագործն, կամ զմի յընտանեաց նորա սպանանելով. և յետ սպանմանն, երթան ի գերեզման արենակցին իւրեանց և ասեն. «առաք զվրէժ արեան քո», Թէ որ սպան զոմն ի նշաւաւոր տոհմէ, զամն ողջոյն չեկանէ արտաքս ի տանէ, զի տունն համարեալ է անմերձենալի պատըստարան. և որ չունի զսեպհական տուն, զիմեալ մտանէ ընդ հովանաւորութեամբ այլոյ նըշանաւոր տան կալով անէն զամն ինչ ի ծառայութեան: Պատմեցին ինձ. թէ ի վաղ ժամանակաց հետէ ընդ մէջ երկուց անուանի տոհմից Օսսեթաց ծագեալ էր թշնամութիւն մեծ, յորմէ և վրէժխնդրութիւն արեան, և գրեթէ երկոքին տունքն ևս ջնջեցան, մինչև հաւանեալ երկոցունց ետուն զմի մի որքս յիւրաքանչիւր կուսէ, և հանեալ զնոսա ի զոհ ի վերայ կուսպաշտական սեղանոյ իւրեանց, ապա հաշտեցան: Օրէն է սոյնպէս հատուցանել զգին արեան սպանելոյն, որ զանազանի ըստ այսմ. հայր կամ տէր գերդաստանին՝ արժէ առաւել քան զամուրին. և աշնուականն՝ կրկնապատիկ քան զշնուականն. սուպէս յատկացեալ են զիրք զանազան անգամոց մարմնոյ ըստ կարեւորութեան նոցին. զօ. այլ է զին զիւրոյն վերաւորելոյ կամ վնասելոյ. այլ աշտոյ այլ ձեռաց, այլ ոտից, և ին. բացեալ վէրք մարմնոյ չափին գարնհատիւ. և ասի. «Աւերքն ունի 10 հատ յերկայնութիւն, այսքան ի լայնութիւն, և ին. և չարագործն վասն իւրաքանչիւրոյ հատի վճարէ զորոշեալ գին. բաց աստի՝ զոյ միւս ևս եղանակ վրէժխնդրութեան կամ առնլոյ զբաւականութիւն ի թշնամոցն, այն է մենամարտութիւն. մանաւանդ յորժամ զրկեալն տնանկ կամ անշան որ է պահանջէ ի զխաւորէն հանել բռնութեամբ զմարդասպանն ընդ իւր յասպարէզ մարտի. օր որոշի նոցա, տեղի, և հետաւորութիւն քայլից ի միմեանց. միով հարուստով կամ հրացանիւ միանուագ արձակմամբ գործն

առնու վախճան. թէ վիրաւորի յանցաւորն, թէ մեռանի, կամ թէ բազորովին զերծանի ի վնասուցըն, ոչ այնուհետև պահանջի ի նմանէ վրէժ:

Թէ վէճք ծագին ի մէջ երկուց անձանց զկաւաճոց և այլոց սեպհականութեանց, ընդ վճռով են գլխաւորին նոցա. թէ արտաքոյ շինին պողացա ինչ որ յայտնապէս պարտաւորի կամ ըզգողունն դարձուցանել, կամ ընդ այնր հատուցանել զսահմանեալն արժէք. իսկ թէ թաքնաբար և իմանի, հինգ անգամ առաւել քան զարժէնն. գողութիւն կամ յափշտակութիւն ի մէջ գեղջ պատժի ևս խտտագոյն. իսկ որ արտաքոյ շինից աւաղակութիւն՝ չգրի ի մեղս. միայն թէ ի յայտնին զրկեալն կարէ պահանջել և առնուլ զինչս, առած է Օսսեթաց. «որ ինչ գտանմիք ի վերայ ճանապարհին, յԱստուծոյ է առաքեալ», — Յափշտակողն յետ հատուցանելոյ (թէ յայտնեղէ) զյափշտակեալն, պարտի նա և հացկերոյթս տալ համօրէն գերդաստանի այնր, յոր իւրքն են գողացեալք. և այս ճանաչի լիստս յայտնագոյն, որով անկարանայ հակառակորդն ուրացեալ զտապումն իրաց, կրկին պահանջի ի նմանէ: —

Առ սոսա պահպանի խտիւ և օրէնք հիւրքն կալութեան. որպէս առ համօրէն Կովկասեան ցիղս. տանուէրն՝ որոյ ընդ յարկու գտանի որ զինչս և զանձն իւր անդամ զնէ ի պաշտպանութիւն հիւրոյն. սպանանել կամ վնասել զհիւրն նոյն է որ ինչ սպանանելն զազգականս, վասն որոյ և մի և նոյն օրինօք առնուն զվրէժ ի թըշնամեաց. և այնչափ խիստ է այս օրէն, զի թէ Օսսեթ ոմն ընկալաւ ի տուն իւր զանձանօթ որ և ապա զիտաց թէ նա թշնամին է իւր, յորմէ հարկ էր նմա զվրէժն առնուլ արեամբ, որչափ ի տան իւրում է, պարտի մեծարել զնա ուրախութեամբ. այլ ի մեկնին ի տանէ, յորժամ ելեալ արտաքս քան զդեօղն, ասէ. «Այժմ պահպանեալ զքեզ, թշնամի եմ քո», —

Սիրեն սոքա և յարցն յոյժ՝ որպէս ասացալ զձնողս իւրեանց, զնախնիս, և միանդամայն իսկ ասել զաւագագոյնս. ամենեքին հնազանդին իշխանութեան և հրամանի գլխաւորի գերդաստանին, հօր, հօրեղբօր, եղբօր, և ին. ի գտանիլ սոքա ի տեղեղ ուրեք, կրտսերքն ի նոցանէ ոչ երբէք

նստին, ոչ համարձակեն բարձր ձայնիւ, կամ բանս ընդդէմ նոցա խօսիլ. բայց նշանաւորն ի սոսա է Եւրոպական սովորութիւն մի, զոր չուենի այլ ազգք Վովկասու. այն է, ի ցոյց պատուոյ և մեծարանաց, արք բանան զգլուխս իւրեանց, և երբեմն համբուրն զձեռն հօր կամ այլ պատկանելի անձին. իսկ կանայք յոտին յառնեն՝ և թէ նստեալք իցեն:

Զհայրասպանն պատժեն չարաչար, այն է փականալ ի տան նորին այրեն զնա. երգնուլ ի գերեզման նախնեաց սուրբ համարի. եթէ կամակոր զրկողն յանձն չառնու տալ որ և իցէ կերպիւ բաւականութիւն զըզկոյն, վերջինս սպառնայ չարչարել զհոգիս նախնեաց նորա: —

(Մնացեալն է յետագայս):

ԱՐԻՍՏԱՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԵՐԱԿԵԱՆ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՁԻ ԻՆՔՆԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ:

(Է իսկն հարցոյ):

Ի.

Մի ուրիշ հարց, որ մենք խորհուրդ փայլինք ուսուցչին շուտ շուտ կրկնել ինքն իրան, այն է՝ « ունիմ ես արդեօք այժ և ընդունակութիւն իմ զործիս համար », — նոյնպէս կարեօր է ուսուցչի անձնակրթութեան, որովհետեւ այդ հարցը կարող է նորա միտը գցել, թէ ի՞նչ է պահանջում իրանից ուսուցչութիւնը, և ապա ուրեմն կժաղեցնէ նորա մէջ ինքնագործունէաց պատրաստութիւնը իւր պարտականութիւնները արժանապէս կատարելու համար և կղարթեցնէ նորա մէջ վըճողութիւն որքան կարելի է կատարելագործելու: Մենք ասացինք, որ զորա համար հարկաւոր չէ հանձարեղ լինել:

Ի հարկէ՝ մարդիք զանազան ձիւղեր են ունենում. բայց իւր գործին անձնատուր աշխատաւորն առաւել օգտակար գործ կտեսնէ, քան թէ հանձարեղ ծոյլը: Խահական ուղղութիւն ստացած անձնակրթութիւնը կտայ ուսուցչին լրջմտութիւն և կիրկէ նորան թեթեամիտ ինքնահաւանութիւնից. նա այլ ևս չի կանգնիլ իւր յառաջաշարժութեան մէջ և վերջացրած չի համարիլ իւր պատրաստութիւնը, նորա համար էլ մենք խորհուրդ կտանք ուսուցչին շուտ — շուտ մտաբերել ուսուցչի կուճակի գաղափարը, մտաբերել, թէ ի՞նչ պահանջմունք ու պայմաններ է առաջադրում ուսուցչի խելակը:

Կարելի է ցոյց տալ նորան դիմելու ճանապարհն ու միջոցները, բայց այդ ճանապարհով գնալ և օդուտ քաղել այդ միջոցներից՝ ուսուցչի իւր պարտքն է:

Ուրեմն թող յաճախ մտածէ ուսուցիչը թէ ի՞նչ է հարկաւոր նորան ըստ գաղափարին «սոցիալ լինելու համար: Այս է սկիզբն անձնակրթութեան: Ամենից առաջ, թող չմոռանայ ուսուցիչը, որ նորա գործը չէ վերջանում միայն ուսումնաւորութեամբ. դա միայն միջոցն է, իսկ նպատակն է կենդանի մարդկային անձնաւորութիւն կրկնելը: Թող ուրեմն իւր բոլոր գործողութիւններին — յարաբերութիւններին տայ նա կրթական բնաւորութիւն: Թող երբեք չմոռանայ ուսուցիչը և այն, որ նա կրթում ու ուսուցանում է ոչ թէ միայն դատատան մէջ իւր կարգացած խօսած ու գործածով, այլ կրթում է նա և ուսուցանում իւր բոլոր կեանքովը, բնաւորութեամբը և առհասարակ գործողութիւններով, թէ իւր արտաքին կեն-

ցադավարութեան և թէ իւր ուղղութեան ոգու և հայեցողածնների աննկատելի արտայայտութիւնների մէջ. ուսուցանում և կրթումն աննկատելի, բայց այնու ամենայնիւ հաստատ կերպով :

Այնպէս ինչպէս յարաբերութեամբ մի անհրաժարելի պարտականութիւն պիտի լինի ուսուցչի համար: Անկական բնութիւնը դիւրընկալ է, այս պատճառով էլ ուսուցչի օրէնսկի նշանակութիւնը մանուկների համար շատ մեծ է:

Կանոնները սովորութեան, իսկ օրինակները՝ քաղվում. այս դաստիարակական փորձառութեան հիմնական դրութիւններից մինն է, որը դեռ հիւնքիւն էլ էր յայտնի: Փոքր հասակի մէջ երեխան առաւելագէտ դրաւումնորա վերայ անմիջապէս ներգործող տպաւորութիւններով, քան թէ կանոններով: Նա առաւել նմանագործումն է, քան թէ իրագործում իւր կամբը: Այս կէտից նայելով՝ ուսուցչի կեանքը մի բաց գիւղ է, որ տեղից մանուկները տեսառական կերպով ուսանում են կեանքը և սորա կանոնները. ուրեմն թող որ չկարգան մանուկները նորա մէջ չոր բան: Ուսուցիչը պէտք է առաջընթաց լինի և նորա գործը հակառակ չպէտք է լինի խօսքին: Այս ակն էլ ուսուցչի կողմից երեւան է գալին ինքն ըստ ինքեան մի ամբողջ շարք գործունէութիւնների. իւր անձը կապալէ լաւութեւն՝ համար ուսուցիչ միայն այն կարող է տալ՝ ինչ որ ինքն ունի: Թէ ուղում է նա՞ որ աշակերտները ջերմ եռանդով կատարեն իւրեանց գործը, ազնիւ լինին և արդար, — թող առաջ առաջ նա ինքը լինի այդպիսի: Ուսուցչի ծուլութիւնը չի կարող յարուցանել աշակերտների

մէջ ջանասիրութիւն: Իսկ նորա դասեր արհամարհելը՝ չի կարող զօրացնել մանկան մէջ իւր պարտականութիւնն աշուտաբար կատարելու գաղափարը. այդպէս էլ չի զարթնիլ նոցա մէջ հարցասիրութիւն՝ եթէ ուսուցիչն ինքն հեռու է այդ բանից: Ինչքան աւելի ուշի ուշով կհսկէ ուսուցիչն իւր անձի վերայ, այնքան կըլաւանայ նա: Դժուար է միայն ծանօթ սխալ այն, նորանից յետոյ գործն ինքն իրան կը հաստատուի և միշտ ու միշտ ընդարձակուելով գեղեցիկ պտուղներ կտայ:

Մենք ասացինք, որ ուսուցչի նպատակն է կրթել, զարգացնել մանկանը իրեն բարոյական - խոհական անձնաւորութիւն. աւելորդ է կարծեմ ասել, որ այդ նպատակին հասնելու համար ուսուցիչն ինքն պիտի ունենայ լուրջ կերպով մշակած բարոյական բնաւորութիւն: Այդպիսի բնաւորութիւնը չի կարելի ստեղծել մանկան մէջ խօսքով, ուրեմն ուսուցիչն ինքը պիտի լինի կենդանի պատկերը իւր քարոզած ճշմարտութիւնների: Ուսուցչի մըլտական անձնագնութիւնը բաց կանէ ուցոյց կտայ նորան, որ մանկավարժ մարդու մէջ բարի որակութիւններն անգամ պէտք է ունենան խոհական մանկավարժական հիմքեր, ուրիշ կերպ նոքա մեծ նշանակութիւն էլ չեն կարող ունենալ: Աւերջներնք օրինակի համար սէրը, որ է կըրթութեան զօրութեան գաղափարը (խորհուրդը) և մանկավարժական գործունէութեան բանալին, որ է նորա Այն ու Քէն. այս զգացումն ինչքան էլ բարձր լինել, բայց երբ որ թոյլ է լինում, կեղծեալ և անհիմն, երբ պակաս է լինում նորան հաստատականութիւն ու աշնոյժ, — շատ ան-

գամ մնասակար է լինում գործին։ Օրններով իւր անձն, ուսուցիչը կարող է նրկատել, որ սէրն էլ պէտք է խոհական լինի, իսկ այս խոհականութիւնը կայացած է մանկավարժական գործի հիմունքներն իմանալն, մանկական բնութեան երեւոյթները հասկանալն վերայ։ Ի՞նչ մեծ ընդարձակ դաշտ է անձնակրթութեան գործի համար։ Աշխոյժը և քննադատողութիւնն աշխատանքի մէջ գովելի բան են։ Բայց այս տեղ էլ չափազանցութիւնը շատ անգամ փոխվում է դէպի անկանոնութիւն և մանկան պատշաճաւոր զարգացման խանգարումն։ Մանուկների բնութիւնը տակաւին անհաստատ է լինում, մոռացկոտ և փոփոխական. նոցա հետ պարապիւր մէջ համբերութիւնն ու դիմացկոտութիւնը յառաջադիմութեան առաջին և կարեւոր պայմաններից միւնն է։ Բայց թէ որ ուսուցիչը ցանկանում է կատարելապէս աղդել մանկան վերայ, եթէ նա կամենում է մանկավարժաբար կանոնաւորել իւր աշխոյժն էլ, համբերութիւնըն էլ, նա դարձեալ պարտաւոր է լաւ ուսանիլ մանկական բնութիւնը։

Մեր յառաջ բերած օրինակները հերիք ենք համարում ցոյց տալու համար, թէ ինչպէս ուսուցչի անձնադնութիւնը իւր գործունէութեան մէջ փոքր առ փոքր կարող է ձգտել նորան դէպի անձնազարգացում, բայց անելով նորա առջև մի ամբողջ բնդարձակ դաշտ, ուսանելու, մշակելու համար։ Բայց բայց ի մանկավարժական յառաջադիմութիւնից՝ անձնադնութիւնը նոյն իսկ ուսուցչին էլ հասուցանում է անձնական օգուտ, մշակելով նորա բարոյական էութիւնը. այդ ոյ-

ժըն է միայն, որ ստեղծում է նորա մէջ ներքին մեծ միութիւն ու միութիւն բնութեան և կրթութեան, միութիւն պատականութեան և ազնիւ աշխատանքի զուտ վայելչութեան, միութիւն զիտութեան և կեանքի, իմացութիւնների և գործի. այդ ոյժն է միայն, որ կտայ մարդուն ներքին հաշտութիւն, կոչնչացնէ ներքին երկպառակութիւնը, կհեռացնէ մինչև անգամ ներքին և արտաքին անհամաձայնութիւնը։ Այդ դաստիարակական գործի կենդանի աղբիւրն է։ — Աւելին, զննեցէք ձեզ, խորամուխ եղէք յաճախակի ձեր գործերի մէջ, քննեցէք նոցա երեւոյթները և ձեր հոգեկան դրութիւնը, որոնեցէք ամեն բանի պատճառը, ամեն բանի հիմքը, — և դուք դադար չէք առնել ձեր ինքնազարգացման մէջ։ Ով որ միանգամ սովորել է ապրել մարդկոյին գիտակից կեանքով, նա ընդ միշտ ազատ կլինի բթամտութիւնից, անշարժութիւնից և միքենայականութիւնից։ Ունեցէք ուրեմն մարդու խական կեանք, եղէք ճարտ, եթէ ոչ՝ ձեզ դժուար է ճարտիկ կրթել։ Ձգտեցէք դէպի ամբողջ, դէպի գաղափարը, կասեմ իս էլ Շիլլերի հետ, և այդ ձգտումը կշննէ ձեզ ազգային կրթութեան մեծ գործի ճարտարապետներ. նա կյարուցանէ ձեր մէջ այն շարժողութիւնը, որ կօժանդակէ ձեր անձի կատարելագործութեանը, և ազգային ուսումնարանի վերակենդանութեան։

Գ.

Մենք սասցինք, որ ուսուցչի անձնակրթութեան զօրեղ զրդող միջոցներից միւնն է նորա «եպհական գործունէութիւնն»

խնայելի ունի ունի զննել: Այստեղ նշա-
նաւոր է այն բանը, որ ուսուցիչը կարող
է և պարտ է հասնել ինքն իրան. այս միտ-
քը, որ առաջին հայեացքից անկարելի է
երկում՝ իրօք արժանի է ուսուցիչներին
խորին ուշադրութեանը: Առաջադիւթ բա-
ցատրել այդ:

Գերմանացի անուանի մանկավարժ
Արհոնը իւր զրուածներէց մէկի մէջ դառ-
նալով դէպի ուսուցիչները՝ ասում է.
«պատրաստուեցէք ձեր դասերին ոչ թէ
միայն պարագմունքից առաջ, այլ յետոյ
ևս, այս ինքն նշանակեցէք ձեր բոլոր փոր-
ձերը դասի միջոցում. այս կ'փրկէ ձեզ սը-
խանքից և կ'հանէ ուղիղ, նպատակա-
մերձ ճանապարհի վերայ»: Ահա ի՞նչ է
նշանակում հասնել ինքն իրան: Հետեւե-
լով Արհոնի այս դեղեցիկ կանոնին, ուսու-
ցիչը պարտ է իւր ամենօրեայ գործունէու-
թեան մէջ նկատուած երեւոյթները նշա-
նակել. իսկ այդ նկատողութիւնների ու-
շադիր վերազննութիւնը ձեռնառն կ'լինի
ոչ միայն գործի յառաջընթացութեանը,
այլ և նոյն իսկ ուսուցչի անձնական կրթու-
թեանը: Բայց այսմ ևս իրաւացի է այն
խօսքը, թէ մարդս ուսուցանելով ուսա-
նում է:

Ուրեմն մենք խորհուրդ ենք տալիս ու-
սուցչին, մանկավարժօրէն իւր անձը կըր-
թելու համար, շինել իւր պարագմունք-
ների, փորձերի, գործի բարեբանը ծա-
ռայող զանազան գաղափարների, և իւր
սեպհական սխալմունքների օրագրութիւնը:
Թող այդ տետրակը միշտ մնայ աչքի առաջ
և թող չծուլանայ ուսուցիչը որքան կա-
րելի է յաճախ հարկ առնել նորան: Ի
հարկէ նա օրէցօր կըրտործուի: Անցնի

մի ամիս, մի քառամսեակ, մի տարի, և
թող ուսուցիչը միշտ զննէ տետրակը, հա-
մեմատէ, ստուգէ իւր հին հայեցումաք-
ները նորերի հետ. և այսպէս խորամուխ
լինելով իւր գործի էութեան մէջ, նա
մեծամեծ օգուտներ կատանայ, մեծամեծ
յառաջադիմութիւններ կանէ անձնակր-
թութեան մէջ, նա էլ չի փետանալ մի ան-
գամ ընդ միշտ ընդունած ձևերի մէջ, չի
կոպտանալ, չի բթամտանալ. նա գիտու-
թեան լուսով կ'փայլեցնէ իւր աշխատան-
քը և կ'բարձրացնէ հասարակութեան աշ-
քում ոչ միայն ուսումնարանի, այլ և
ուսուցչի անունը: Ուսուցչի անձնազն-
նութեան մասին արդէն խօսել ենք, այժմ
մենք կանդ առնունք ուսուցչի ամենօրեայ
օրադրութեան այն բովանդակութեան վե-
րայ, որ կարող է ստանալ նա նկատողու-
թեան ենթարկելով աշակերտի անձնաւո-
րութիւնը և իւր ուսումնատուութեան ըն-
թացքը: Ճանաչեցէք ձեր աշակերտին
իրեւանի միջոցով: Ամեն մի ուսու-
ցիչ սովորաբար նշանակում է ցուցակի
մէջ աշակերտի անունը, ազգանունը, կո-
չումը, հասակը, — բայց այս բոլորը դեռ է
ճանաչեցնում անձնաւորութիւնը. այդ
բանը թաքնուած է լինում ուսուցչից, և
միայն նկատողութիւններով կարելի է բաց
անել: Ուրեմն ուսուցիչը պարտ է նկա-
տել իւր աշակերտի անձնաւորութեան
բոլոր յայտնութիւնները և դոցա հետե-
ւանքները, նկատել թէ ի՞նչքան և ի՞նչ-
պէս է ընդունակ նա իմացութիւններն ըմ-
բռնելու, ի՞նչպէս է նորա լիզուն, յիշ-
ողութիւնը, սրամտութիւնը, տրամադրու-
թիւնը և այլն: Հասկանալի է, որ աշա-
կերտը ուսումնարան մտնելուց յառաջ

ենթարկած է եղել զանազան արտաքին ազդեցութիւններին, ուրեմն թող ուսուցիչը ջանայ նորա անցեալն էլ գննել, որպէս զի կարելի լինի առաջ դիտենալ այն՝ ինչ որ կայ, ապա թէ այն՝ ինչ որ պէտք է լինի:

Ճանաչեցէք ձեր աշակերտին՝ իբրեւ ընդհանեաց անբաժնի, որտեղ ենթակայ է լինում մանուկը զանազան ազդեցութիւններին: Այս կողմից նկատողութիւնը բաց է անում ուսուցչի առաջն աշակերտի բընաւորութեան, սովորութիւնների և ձրգտումների դադանիքը: Մանկավարժական յարաբերութեամբ էլ մեծ նշանակութիւն ունի այդ: — Ուսումնարանը պէտք է ազդէ կեանքի վերայ, բայց մի բանի վերայ ազդելու համար հարկաւոր է նախ և առաջ լաւ ճանաչել առարկան, որ նորա յատկութիւններին համեմատ կարելի լինի կարգադրել գործի ընթացքն: Այս վերջին յարաբերութեամբ նշանաւոր է իմանալ մինչև անգամ աշակերտների ըզբաղմունքը, նոցա ծնողների արհեստը, վերջապէս և այն համոզմունքներն ու նախապաշարմունքները, որոնց հետ պէտք է մարտնչէ լուսաւորութիւնը: Այլ վերջապէս ճանաչեցէք աշակերտին ~~անհատական~~ մէջ նորա դէպի ընկերները, դէպի ուսումնի և դէպի ուսուցչին ունեցած յարաբերութիւններին մէջ: Մանկան հասակում դեռ ևս կիզճաւորութիւն չէ լինում և ազատ կերպով դուրս է երևում մանկան բնաւորութիւնը. խաղերի մէջ կարող էք տեսնել նորա շարժումը (գիմպերամինս), աշխատանքի մէջ կարող էք նկատել նորա ունակութիւնը, — այս բոլորն ահա թանկագին իմացութիւններ են այն ու-

սուցչի համար՝ որ ոչ թէ միայն ուսուցանում է, այլ և կրթում է: Բայց մի հերքանաք տեղեկութիւնները ժողովելով միայն յիշողութեան մէջ, դորան միշտ չէ կարելի ապաւինել. այնպէս արեք՝ իբրեւ թէ դուք ամենևին յիշողութիւն չունիք. — նշանակեցէ՛ք աշակերտի վերայ արած ձեր բոլոր հետազոտութիւնները, յետոյ մտածեցէք դոցա վերայ, ջանացէք յարմարեցնել ձեր գործունէութիւնը յանձն առած գործներիդ էութեանը հետ, և դուք կանսնէք թէ ի՞նչքան նշանաւոր են այդ տեղեկութիւնները՝ որոնց այնքան յաճախ արհամարհում են ուսուցիչները: Իմացած կենսքը, որ դասաւորութեան ամեն մի եղանակ, որքան էլ լաւ լինէր, դարձեալ կարօտ է կապալեւագործութեան. մի մոռանաք, որ ամեն մի մեթօդ ուսուցչին ինքը պէտք է յարմարեցնէ իւր գործին: Ուրեմն զրեցէք ամենը՝ ինչ որ ծառայում է սկզբնական ուսումնարանի մեթօդիկան լրագործելու և մշակելու համար:

Աչքաթող չանէք և դիտցիպլիական (կարգապահական) միջոցները՝ դասատան մէջ օրինաւոր կարգ ու կանոն պահպանելու համար. այս ինչքան մեծակշիւ՝ այնքան էլ դժուար պարտականութիւնն է ուսուցչի: Այդպիսի կերպով փոքր առ փոքր կհաւաքուի ձեզանում դաստիարակական գործի մէջ մեծ քանակութիւն մանկավարժական նիւթերի, և մի և նոյն ժամանակ ձեր գործերը կզարգացնեն գործի վերայ ունեցած հայեացքներդ, կարողութիւն կտան ձեզ վարուիլ գործի հետ ոչ թէ կրաւորականապէս, ոչ թէ ստրկօրէն, այլ կրեաթկաբար (քննադատօրէն): Ամեն մի մեթօդ, ամեն մի եղանակ համե-

մատերով ձեր սեպհական փորձածի ու ստուգածի հետ՝ դուք կարող էք պարզ և զիտակցաբար ցոյց տալ նորա յարմարութիւնը կամ անպիտանութիւնը։ Մեր ժամանակում՝ երբ լոյս են ընկած այնքան շատ զանազան « եղանակներ », մինչև մարդս ինքնուրոյն կերպով չաշխատէ ճանաչել և գնահատել իոցա արժանաւորութիւնները, ստիպուած կլինի աչքերը խփած ձեռնարկել այն եղանակը, որի մասին գուցէ շատ են խօսում։ Մէկին դուր է դալիս Մարկոսի մեթօդը, միւսը գովում է Կիրակոսինը, ում ուրեմն լսել, ում հաւատալ։ Կատասխանեմ, — քեզ, քո անձնական փորձին, քո կրիտիկային։ Մենք աւելորդ ենք համարում մեկնել, թէ ինչպիսի ձևով տէտք է նշանակել նկատողութիւնները տետրակի մէջ։ Տրէք նորան օրագրութեան կամ յիշատակարանի ձև, այս մի և նոյն է, բայց մի գործէք մեքենայաբար, առանց կենդանի և ջերմ տրամադրութեան դէպի գործը։ Մէրը դէպի գործը հրաշքներ է անում դատարարակութեան մէջ. այդ է միայն մանկավարժի կատարելութեան նշանը, և ես չեմ ճանաչում մի ուրիշ կենարար սկզբունքը բաց ի սիրույ. ուրեմն թող նորա կենսատու շունչը ջերմացնէ և կենդանացնէ ձեր աշխատանքը։ Այլ չկարգես այս էլ ասենք, որ ուսուցչի օրագրութիւնը այն նշանակութիւնն էլ ունի, որ նա հասցնում է գեղեցիկ նիւթեր «—»-ցական Խօսակցութիւնների համար, որոց լինելը ամենացանկալի բան է նոյնպէս անձնակրթութեանը օգնելու համար և որոց մասին մենք կիսօրենք հետեւեալ դիտում։

Դ.

Ուսուցչական դասակարգի բոլոր անդամների մշտական Խօսակցութիւնը մենք համարում ենք ուսուցչի անձնակրթութիւնը պահպանող և զարգացնող միջոցներից մի ամենագործողը։ Արեւմտեան, և մանաւանդ Գերմանիայում, այս մտքի ճշմարտութիւնը արդէն ճանաչել են ամենքն էլ, և դորա շնորհքով է որ ամեն տարի սովորաբար լինում են ուսուցչական ժողովներ, հաղորդակցութիւններ, միաբանութիւններ ևն։

Կարելի է ասել, որ մեր մէջ ոչ մի դասակարգ այնքան բաժան բաժան, այնքան միութիւնից ու կապակցութիւնից հեռու չէ, որքան ուսուցչական դասակարգը, այն ինչ ոչ մի դասակարգ գուցէ այնքան կարծառք միութեան՝ որքան ուսուցչականը։ Մտքերի մշտական փոխանակութիւնը մանկավարժութեան վերաբերմամբ, զանազան վեճերի ու հետաքրքրական խնդիրների միաւորեալ ուժերով լուծուով, դասատուութեան առարկաներն ու եղանակները ուսանելու փոխադարձ զրգիւր, փորձերի ու հայեցողածների փոխադարձ ստուգութիւնը, — ահա այն մեծակշիռ օգուտները, որոնցից դրկվում է ուսուցչական դասակարգը առանձին և իրարից անջատ եղած ժամանակը։ Երբ խօսակցում է մարդս այն անձի հետ՝ որ նուիրուած է լինում մի և նոյն կոչմանը, զուարթանում ու քաջալերվում է։ Իսկ մեր ուսուցիչները ընդհակառակն փակվում են պոռձախնորում և բոլորովին հեռու կենում հաղորդակցութիւնից։

Խօսակցութիւնը մտածող ու աշխատող մարդկանց համար այն անխափան

թիւներէից մինն է, որի մէջ փոխադարձ օգուտը միաւորութեան հետ: Ամեն մի խելացի խօսակցութեան նպատակն է, ինչպէս անացինք, ի հարկէ մտքերի, դատողութիւնների, հայեացքների փոխանակութիւնը (հաղորդակցութիւնը). նա պէտք է լուսաւորէ և լցուցանէ անձնական հայեցողածքները, պէտք է բացատրէ նորանց և ընդարձակէ դանազան կարծիքների ու դատողութիւնների հաղորդակցման միջոցով. ըստ այսմ կենդանի խօսակցութիւնը պարտ է և կարող է լինիլ (ինչպէս փորձը ցոյց է տալիս) ուսուցիչների անձնադարձացման և գործունէութեան զբաղող ու շարժող պատճառներից մինը: Ուսուցչական խօսակցութիւնները խոհական և անհրաժարելի պահանջ են նոյն իսկ կեանքի և այն գործունէութեան համար, որ միաւորում է ուսուցիչներին ի մի նպատակ: Վարեոր է միայն, որ ուսուցչական գործունէութեան միութիւնը լինի պատու պատահաբան և ոչ հեռանկար տալիս հարկադրանաց, ուժի և երկիւղի. ասուած համաձայնութիւնը մանկավարժական խօսակցութիւնների էութիւնն է ու խնդիրը:

Վասկած չկայ որ մանկավարժական գործի մէջ անշարժութիւնը շատ մեծ չափի վրէժ է: Այն որ կեանք ասելով զարդացում պիտի հասկանանք, ապա և անշարժութիւնը կեանքի բացասութեան միտք ունի. պատճառ՝ զարգացումն անհնարին է առանց շարժողութեան: Այս է սխալութիւն՝ քան թէ անշարժ լինիլ: Անշարժութիւնն ամեն մի կատարելագործութեան, ամեն մի զարգացման իրական բացասութիւնն է: Բայց ի՞նչն է կարող

ճեղցանել և պաշտպանել ուսուցիչների մէջ մտքի մի այդպիսի շարժողութիւնը, ձգտումը դէպի անձնակատարելութիւն և ձգտումը դէպի իւր սեպհական աշխատանքի բարեօրումը, — եթէ ոչ կենդանի հաղորդակցութիւնն այն մի և նոյն ասպարիզի աշխատաւորների մէջ, որոնց կապակցում են ընդհանուր նպատակը և փոխադարձ շահերը: Իրար չեն հասկանալ զանազան ասպարիզների մարդիկ, բայց ուսուցիչների գործն ու նպատակը նոյնն է: Մանկավարժական խօսակցութիւնները կարողութիւն են տալիս քննադատել գործը ոչ թէ լուռ ու մունջ, ինքնիրան, ոչ միայն մտածել ու խօսիլ բարեօրմանց մասին, այլ և իրօք կատարել նորանց, որովհետեւ խօսակիցները կլինին ուսումնարանի աշխատաւորները *): Այնքանով մեղ հարկաւոր կլինէր ասել ևս, թէ ի՞նչ յետէր կարող էին լինել ուսուցչական ժողովները. բայց մեղ անկարելի է երեւում այժմ այդ բանը. կղարթնի պահանջը, կլի-

(*) Գերմանական ուսուցիչների ամենամեայ ժողովներից մէկի մէջ, Ռուդօլֆշտատում՝ ուսուցչական խօսակցութիւնների նշանակութեան վերաբերմամբ գրուած էին յետադայ մտքերը (տե՛ղխներ):

1) Ուսուցիչների յարակցութեանց կարեւորութիւնն ու նշանակութիւնը:

Ա) Նորա ջերմեռանդացնում են դէպի պարտականութիւնները պաշտօնի մէջ:

Բ) Զօրացնում են ուսուցչի կրթութիւնը:

Գ) Միութարում, հանգստացնում և զօրեղացնում են ողին, տալով ուսուցչին արիութիւն և զուարթութիւն:

2) Այդ տեսակ յարակցութիւնների պակասութեան վնասը:

նի կարիքը՝ և կեանքն ինքը ցոյց կտայ յարարերութիւնների այս կամ այն ձևը, որոնց տեսականապէս ձևի տակ գնելը մեղանտեղի և անսխալ է երևում: Մենք միայն այս էլ կնկատենք, որ ժողովրդական ուսուցիչների մերձակցութիւնը ցանկալի է ոչ միայն մանկավարժական, այլ և ամբողջական յարաբերութեամբ: Բացառիկնք այս:

Յայտնի է, որ ժողովրդական ուսուցչի ունիկը համեմատաբար շատ քիչ է. իսկ երբ կարծութիւն չկայ նիւթական միջոցների, բնական է որ նա կարող չի լինիլ բերել տալ զբաղանական—մանկավարժական հրատարակութիւններ, և առհասարակ հետեւել իւր հայրենիքի մտաւոր կեանքի ընթացքին. սորանից ուղղակի կը ծագի ուսուցչի յետամնացութիւնը, նորա անտարբերութիւնը դէպի հասարակական գործը և կեանքի մէջ պատահող արթնացուցիչ խնդիրներից հետո լինելը: Բայց ինչ որ չէ կարելի անել մինակ, այն բանը հեշտ է անել միասին:

Ա) Ատանգաւոր անշարժութիւն:

Բ) Անասական անձնապատումութիւն:

Յ) Ուսուցչական խօսակցութիւնների նպատակը պիտի լինի:

Ա) Ուսուցիչներին իրար մօտեցնել:

Բ) Եւրաբանչեւի փորձով իմացածը ամենքին հաղորդել:

Գ) Մանկավարժական օրինաւոր շարադրութիւններ ձեռք բերել:

Դ) Իճպի ուսումնարանը սէր ու մօտեցումիւն պահպանել ու զօրեղացնել:

Ե) Աւանդելի առարկաների դաստառութեան եւ դասակները դասաքննել՝ թէ տեսականաբար և թէ գործնականապէս:

Եւ այսպէս ժողովրդական ուսուցիչների մերձ հաղորդակցութիւններն ունին այն բարերար հետեւանքը, որ բաց ի նոյն դասակարգի միութիւնից և անձնակրթութեան օգուտներից՝ դուրս կգայ նոյա մէջ անշարժութիւնը տնտեսական մօքով: Իրանց միջոցները միաւորելով ուսուցիչները կարող էին հիմնարկել օժանդակիչ դասնաւարաններ, հասարակաց գրադարաններ ևլն: Ուսուցանող ոյժերի մի այդ տեսակ ընկերակցութիւնը փրկարար աղբիցութիւն անելով ուսուցիչների նիւթական վիճակի վերայ՝ մի և նոյն ժամանակ կրարձրացնիլ ամբողջ ուսուցչական դասակարգի մտաւոր զարգացման աստիճանն էլ: Երբ ամենից առաջ եկէք համայնաւորութիւնը մեր փոխադարձ կեանքի մէջ, մեր հասարակական յարաբերութիւնների մէջ: Զեռք տանք մէկ մէկի, փոխադարձաբար յարգենք իրար և ճանաչենք ուրիշների իրաւունքը՝ չկորուսանելով մերը:

Այս պահանջը մեծակշիռ է: Ինչքան յաճախ տաղանդաւոր ուսուցիչը արհամարհանքով է նայում իւր առաւել քիչ տաղանդի տէր ընկերի վերայ, կարողաւոր ուսուցիչը բարձրից նայում է չքաւորի վերայ, ինքնաբաւականութեամբ մտածելով «հետեւեւոր ձիււորին ինչ ընկեր էր»: Քաղաքի ուսուցիչը բարձր է դասում իրան դիւղի ուսուցչից: Ինչի՞ համար է այս ինքն իրանով յաւիտակվին. ինչի՞ այս ուսչիւր, որ թագցնում է դրսեւանց փայլուն փաթեթների պէս մեր ներքին ապականիչ վէրքերը: Թող տանք ուրեմն որ միութիւնն ու համաձայնութիւնը փոխադարձ յարգանք ու բարեկամական պատգամականութիւնն իրար ծառայելու,

բռնեն մեր կեանքի այդ չարիքի՝ այդ խաբեալութեան տեղը: Թող Տի-մի-ն լինի մեր մէջ ամբողջ դասակարգի պատիւ պահելու համար: Պատիւն ամենքի համար թանկագին է. իսկ ուսուցչի համար նա ամենայն ինչ է: Արքրեց նա հաւատարմութիւնը, - կորցրեց ուրիշ ամենայն բան: Թող ներս բերէ միութիւնը ուսուցչական աշխատաւոր կեանքի մէջ թարմ ըսկզբունք, ոյժ ու զօրութիւն, որից կախված է ուսումնարանի յառաջագիմութիւնն ու մեր ընդհանուր երջանկութիւնը:

Ե.

Ընկերական-նշանը ուսուցչի զարգացման ու անձնակրթութեան ընդհանուր միջոցը, պէտք է նորա ուղղակի պարտականութիւնը լինի և մշտական պարտամունքը դասերից ազատ ժամերում. բայց որովհետեւ շատ անգամ կարգալը սովորութիւն են շնուում շատերը իբրեւ հասարակ զուարճութեան առարկայ, ուստի և շատ նշանաւոր է այս հարցի վճիռը, թէ ե՞նչ կարգայ ժողովրդական ուսումնարանի ուսուցիչը, և ե՞նչպէ՞ս կարգայ, որ ընթերցանութիւնը իսկապէս նորա համար ինքնակրթութեան միջոց դառնայ:

Այս հարցի վճիռը պայմանաւորվում է ուսուցչի զործունեութեան էութեամբը: Ամենից առաջ ուսուցիչը պէտք է լաւ հասկանայ իւր գործի բուն նշանակութիւնը, պարզ ճանաչէ իւր կոչումը թէ նորա ամբողջ շրջանի և թէ այն մասնաւոր ձևերի մէջ, որոնցով նա պիտի իրագործվի: Աւարդ կարգացէք ամենից առաջ մանկավարժութեան վերաբերմամբ

բոլոր օրինաւոր գրաստիչը: Այս ընթերցանութիւնը պիտի լինի հանապազօրեայ և մշտական: Ուսումնասիրեցէք ըստ ամենայնի ձեր գործողութեան հիմքերը՝ և ձեր առջև բաց կլինին ձեր կոչման ամբողջ փառահեղութիւնն ու խորհրդաւորութիւնը, բաց կլինին նորա նպատակամերձ լրագործման դժուարութիւնները, և դուք կսովորէք յաղթահարել նորանց: Եթէ մոռանաք ընդ այսմ, որ իսկական մանկավարժական կրթութիւն դուք չէք կարող ձեռք բերել երեսանց ու հարեանցի ուսումնասիրութեամբ. այդ նման կլինի մի լայն, բայց ծանծաղ ճահճի, որ կը ցամաքի իսկական իմացութեան ճառագայթներէր. ուրիշ խորամուխ եղէք ձեր կարգացածի մէջ և հիմնովին ուսումնասիրեցէք: Կարգացէք շտա, կարգացէք յաճախ և ուշի ուշով բոլոր այս աշխատասիրութիւնները, որ մանկավարժի համար գանձ են:

Ուսուցչի ընթերցանութեան երկրորդ նշանաւոր առարկան է կարելի եղածին չափ հիմնովին ուսումնասիրութիւնը այն աստիճանի, որովք պարտաւոր է նա աւանդել ուսումնարանի մէջ: Թէև ժողովրդական ուսումնարանի մէջ դասաւորութիւնը պիտի լինի սկզբնական (տարրական), բայց այս իրաւունք չէ տալիս կարծել, թէ ուսուցչին հարկաւոր չէ իմանալ աւելի բան՝ քան թէ ինչ որ պարտ է աւանդել նա աշակերտներին, (իսկ այս պիտի կարծիք քիչ չի պատահել ձեզ լըսել մեր մէջ):

Եթէ միայն առարկայի հիմնովին ուսումնասիրութիւնն է կարողութիւն տալիս ուսուցչին հասկանալ խոհական մեթոդի-

քական դաստառութեան գաղանիքը: Չէ կարելի կարծել, որ այդ տեսակ ընթերցանութեան կրթութիւնները կձանձրացնեն կամ անպէտք կրթութիւն: Այդպիսի կարծիքը կարելի է տալ միայն թեթեւ վերադասական գրութեան վերաբերութեամբ: Իսկական լրջամիտ գրութեանը և գիտնական հետազոտութիւնները հենց նորանով են զանազանվում գրականական ուրիշ տեսակ թեթեւ աշխատասիրութիւններից, որ նոքա ամէն տնրամ ծնունդանում են ընթերցողի մէջ նոր գաղափարներ, հասկացումներ այնպիսի մտքերի՝ որոնց առանց դորան գուցէ երբէք չծագէին մեր գլխի մէջ:

Այնքապէս, նուիրելով իւր ժամանակի մեծ մասը մանկավարժական գրութեան ընթերցանութեան, ուսուցիչը բոլորովին չդէտք է անէ և ահաարայ ծառայողները, որ հասարակական կեանքի արտայայտութիւնն է և նոյնպէս կարող է ձևանալ ինչպէս նորա անձնակրթութեանը: Կերկոյ ժամանակումս ժողովրդի բոլոր դասակարգերը հրաւիրվում են հասարակական գործերին մասնակցելու. միթէ ուրեմն ուսուցչական դասակարգը բացառութիւն պիտի կազմէ այդ բանում: Մենք առհասարակ հարկաւոր ենք համարում ուսուցչին հետադասել ոչ միայն իւր հայրենիքի, այլ և օտար երկիրների կեանքը: Մնում է այժմ վճռել, թէ ինչպէս կարողոյ ժողովրդական ուսուցիչը՝ որ շահաւետ լինի նորա համար ընթերցանութիւնը: Յայտնենք գործի միմիայն զլատուր և էական հիմունքը:

Եմենից տուած պէտք է կանոն դնել, կարգաւ թել, Բայց հիմունքն:

Չափազանց շատ նոր ապաւորութիւնները խափանում են ընթերցողը ըմբռնողութիւնը և կարողութիւն չեն ապիստուրջ կերպով քննել ընդունած դադարները: Ինչպէս որ կերակուրը կարող ենք մարսել այն ժամանակ միայն, երբ նա չափաւոր է ընդունված և լաւ մանրած, իսկ չափազանց եղած ժամանակը մինչև անգամ խանգարում է մարսողութիւնը, այդպէս էլ մասուր նիւթը ըմբռնվում և մարմնաւորվում է միմիայն չափաւոր ու մշակված կերպով ընդունելիս: Ընթերցողը բռնաւորում է իւր միտքը՝ երբ ձեռնարկում է միանգամից բանի մէջ գիրք կարդալու: Էդդինակին հասկանալու, նորա դադարներն իւրացնելու ու մշակելու համար, հարկաւոր է գննել թէ ի՞նչպէս են հետեւողաբար զարգանալու մտքերը նորա ամբողջ աշխատասիրութեան մէջ: Իսկ եթէ ընթերցողը կարդալու ժամանակ դրսեւորած կլինի ուրիշ նիւթերով, ապա նա կորող չէ լինել կենդանացնել իւր ուշադրութիւնը կտրուցածի վերայ: Իսկ առանց նորան, հասկանալի է, որ ոչինչ չափ չկայ կարդալուց: “Ասորիս գրքը յետէն”, ահա իւր կարեւորութեամբ երկրորդ կանոնը իմաստալի գրութեաններից օրինաւոր օգուտ ստանալու համար: Երբէք չպէտք է չափազանց յոյս դնել յիշողութեան վերայ, նշանակիլ պէտք է կարդալիս այն դողափարը՝ որը այսպէս կամ այնպէս գրաւել է մեր ուշքը և ստիպել է մեզ մտածել, թէ նորա համար՝ որ այն միտքը շատ դործական է երեւացել մեզ և թէ նմա, որ նա կասկածելի կամ ենթադրելի երեւացել է: Այս մանաւանդ կարեւոր է այն պատճառով՝ որ չէ կարելի միշտ առձեռն

ունենալ զիրքը, ուրեմն և չէ կարելի հարկաւոր ժամանակն օգուտ քաղել: Իսկ առաւել զլիաւորն այն է, որ այդ տեսակ ընթերցանութիւնը կարող է զարթեցնել ընթերցողի միտքը և ինքնուրոյն դատողութիւնը: Եւ ատանգամ կարող է պատահել, որ ուրիշ ուրիշ զրուածները մէջ էլ կը հանդիպին ուշադրութեան արժանի մանկավարժական մտքեր, որոնք եթէ չգրվին՝ կարող են մոռացուիլ հեշտութեամբ, որովհետեւ հանդիպած են լինում ոչ մանկավարժական զրուածների մէջ:

Ընթերցանութիւնը կարող է լինիլ ևս առաւել օգտակար՝ երբ կարգացածը խօսակցութեան և փոխադարձ դատողութեան նիւթ կդառնայ. — բայց սորա մասին մենք արդէն խօսել ենք: Այժմ մենք կցանկանայինք յետ պահել ուսուցիչներին նորութեամբ յափշտակվելուց՝ երբ կարդալիս կլինին «նոր և նորագոյն», մեթօդների մասին: Ո՛չ ամենայն ինչ որ նոր է լաւ է, և ոչ ամենայն հին՝ վատ. մտքի արժանաւորութիւնը նորանում չէ պարունակվում՝ որ նա «վերջինն», է, այլ նորանում՝ որ լինի ճշմարիտ, առողջամիտ: Այս յարաբերութեամբ ինչքան վընաս է անշարժութիւնը՝ այնքան էլ քննաս է նորաձեւութեամբ յափշտակվելը: Ի հարկէ (ըստ Բէկոնի) «ճշմարտութիւնը ժամանակի դուստրն է», նա ստացվում է նորանոր փորձով, պարզվում է հակառակութիւններով ու վէճերով (այսմբաքով նա բացասութեան զաւակն է). բայց ուսումնարանի մէջ պիտի մուտ գործէ արդէն ընդհանրապէս ընդունված հաստատական ձևը: Ուրեմն ամենայն մի նոր

ձև ընդունելիս հարկաւոր է զգոյշ լինել և շոջահայեաց:

Մի կողմից միւս կողմը ընկնել, միշտ փոփոխել սկզբունքն ու եղանակները, ոչ մի բանի վերայ. հաստատ կերպով չկանգնել — կնշանակէ յոյսը կորել աջողակ յառաջադիմութիւնից: Մենք պահանջում ենք յառաջարժութիւն, մեթօդների կատարելագործութիւն. — այս իւրաքանչիւր ուսուցչի պարտականութիւնն է. բայց մենք յանկանում ենք լուրջ, խոհական, նպատակամերձ շարժողութիւն, որին կառավարելիս լինի պարզ գիտակցութիւնը և առողջամիտ քննադատութիւնը:

Ծ.

Այնչապէս ուսուցչի անձնակրթութեան համար ամենամատչելի միջոցներից մինն էլ այն է, որ նա միշտ Բարեկեց լեւրդ պարտաստի լինի: Եւ ատանգամ այսպէս են ասում, «էլ ի՞նչ պարտաստվինք, շատ բան պիտի գիտենաս, ինչ է, երեխաներին դաս տալու համար. համարարան չէ, ճեմարան չէ, որ դասերի պատրաստվիս: Աւելորդ ջանք է ու ժամանակի կորուստ», Զաւարի կպատահիք մեր ուսուցիչներին դատատուն գնալիս և չիմանալիս թէ, ինչի՞ վերայ և ի՞նչպէս են գնում դան ասելու: Դասագիրք կայ բան կայ, էլ ի՞նչ մտածեմ: Առպիտ և տիուր մոլորութիւն: Այսպիսի հայեացքի այլանդակութիւնը այնքան շոջավել է, որ խօսք ասել համարին աւելորդ էր, բայց հենց այդպիսի հայեացքն է շատ անգամ ծնուցանում ամենալիառատար հետեանք և ուսուցչի մէջ անձնապատանութիւն: Միմիայն իւր գործը բարեօրելու մշտա-

կան ու հաստատ ցանկութիւնն է կարող փրկել ուսուցչին բթութենից ու անշարժութենից: Աւել ուսուցչին չի հերկքանալ իւր դաստաւութեամբ՝ որքան էլ լաւ լինէր նա, չի համարել նորան կատարելագործվածը, քանզի գիտէ նա և համոզված է, որ ամենալաւն էլ կարօտ է կատարելագործութեան: Մանուկներին իրօք լաւ ուսուցանելը առաւել դժուար է՝ քան թէ հասակաւորներին, ինչպէս որ բժշկի համար էլ հիշտ է բժշկել մեծերին՝ քան թէ երեխաներին: Մանկան մէջ դեռ այնքան շատ անյայտ, անծանօթ կողմեր կան, որոնց ճանաչելու համար հարկաւոր է լինում շատ ճարտարութիւն, նրբամտութիւն ու խոր հասկացողութիւն, մի և նոյն յատկութիւնները հարկաւոր են և դաստաւութիւնը մանկան ոյժերին ու ընդունակութիւններին յարմարեցնելոյ համար: Այս պատճառով տարրական մեթոդների դիտութիւնը պէտք է կազմէ ամբողջ աիտակտիկայի հիմքը և է նորա դժուարագոյն մասը: Ուրեմն ոչ միայն կարեւոր է դասերի պատրաստվելը, այլ և պարզն ասելով՝ անհնարին է ուսուցանել առանց պատրաստվելու:

Երդ մի՛ գնաք ուսումնարան անպատրաստ: Էներիք չէ ունենալ ի նկատի դասաւանդութեան ընդհանուր նախագիծը. հարկաւոր է ամեն անգամ նախապէս մըշակել նորա մասնաւորութիւնները. հենց այդ տեղ էլ երեւում է ուսուցչի հմտութիւնը: Յոյս մի՛ կապէք դիպուածքի վերայ, և ոչ ոգևորութեան. հաւատացէք միայն հաստատուն աշխատանքին, դաստաւուն մտէք պարզ ճանաչելով ձեր նրպատակն ու միջոցները, և դուք կանգնած

կլինիք ուղիղ ճանապարհի վերայ, դուք օրէցօր կկատարելագործէք և ձեր աշխատանքը՝ և յատուկ անձներդ: Աթէ սորա հետ միասին դուք կդրէք ձեր դասատան միջի բոլոր նկատողութիւնները, որի մասին մենք արդէն վերը խօսեցինք, հապա դուք արժանի կլինիք այն բարձր հաւատընծայութեանը որ տրոււմ է ուսուցչին, դուք կարող կլինիք բարձրացնել ձեր աշխատանքը ուսուցչական գաղափարի պահանջածին չափ:

Ազէք ուրեմն խելացի և ազնիւ աշխատաւորներ ժողովրդի մէջ լուսաւորութիւն տարածելու ընդարձակ դաշտում, ջանք մի՛ խնայէք սուրբ գործի համար: Ածագի մեր ժողովրդական ուսումնարանի լաւագոյն ապագայի արեւը, և հասարակութիւնը կսկսի յարգանքով նայել ժողովրդական ուսուցչի աշխատանքի վերայ: «Աս շատ բան եմ սպասում կանոնաւոր ժողովրդական ուսումնարանից, ասում է Վերմանացի մանկավարժներից մինը, և ներկայումս մենք մինչև անգամ հազիւ կարող ենք գնահատել այն ազդեցութիւնը, որ կարող է ունենալ նա ամբողջ մարդկութեան վերայ: Բայց ուսումնարանի այդ ապագան, այդ կարող զօրութիւնը ձեր ձեռքին է, ազնիւ ու համեստ մշակներ: Անդ մի՛ առնէք ուրեմն կէս ճանապարհին, ընթացէք ինքներդ առաջ և տարէք դէպի լոյս և յաղթանակ ժողովրդի և հայրենիքի ձեզ յանձնած մեծ գանձը:

Թարգմանեց ի Ռուսերէն

Է. ՉՈՒԿԱՅԵՆԸ:

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՄԵԾ. ՄԿՐՏԻՉ ՍՈՒՐԱԲԵՎԵԱՆՑ.

Մեր Ասորխանցի սիրելի ազգայիններէն մին՝ Մեծ. Մկրտիչ Սուրբէկեանց՝ ինպատակ նորարաց թեմ. դպրանոցին Ասորխանայ հինգ հազար ուսուցիչ նուիրեց, որոց մէջ Սուրբէկեանց սան անուամբ որդեգրեք պիտի ուսանին միշտ յիշեալ գումարի աարկիան տոկոսեօք:

Վ. Լ. Տ. Հայրապետ յատկապէս օրհնութեան և շնորհակալութեան Արեգակ ուղղեց յիշեալ ծերունազարդ բարեպաշտ անձին:

Որք ազգային մանկուոցն մտաւոր զարգացմանց և լուսաւորութեանց և բարոյական կրթութեանց ջանադիր և նուիրամատոյց կհանդիսանան, նոցա առաքինութիւնը միշտ պանծալի, և բազում դուռտեաց արժանի են, ինչպէս է վերոյիշեալ բարերարինն, որում և երախտապարտ պիտի մնան Ասորխանցի ուսումնականութեան մերաջնեայ մանկուք, և պիտի օրհնեն և անմահացնեն նորա ցանկալի անուն և դովելի յիշատակը:

Ուստի Երարատայ իղձ և սիրելի է յոյժ հրապարակական խորին շնորհակալեաց հաւաստիքը մատուցանել յիշեալ բարերարին, և հուշակել ի լուր և ի միութարութիւն համայն Ազգայնոցս:

Այս առթիւ յատուկ շնորհակալութիւն կը յայտնեմք Ասորխանի Քահանայից դասէն բարեկրօն Մեքքիսեդէկ քահանայ Քալանթարեանցին, և կը դովելեմք նորա ջանքը յայսմ մասին:

ՕԳՈՍՏ. ՇԱՀՆԻ ՏՓԽԻՍ.

Պարսից Օգոստ. Նասրէտին Շահն. Եւրոպիոյ ուղևորութենէն վերադառնալով՝ հանդիպեցաւ ի Տփլիս, ուր և մըտաւ ընդ արշալոյսն ի 17ն ամսոյս:

Սրբազնագոյն Հայրապետ մեր՝ անձնական տկարութենէն ստիպեալ՝ ի մեծ ցաւ սրտի իւրոյ՝ չկարաց անձամբ երթալ, ուստի ի ղիմաց իւրոյ ի Տփլիս առաքեց զԵր. Հոգեւուն որդի Գ. Եր. Ստեփան Նալիսկոյս Սանատրձեանց ընդ թարգմանի իւրոյ Պ. Նիկ. Տէր. Յովսէփեանց և ընդ համարակալի Սինօղի Պ. Յով. Հովսէփեանց:

Նորին Գերապատուութիւն՝ ի 18-ն ամսոյս վերջի միջօրէի՝ ընդ ուղեկիցսն պատիւ ունեցաւ Նորին Երբայական Մեծութեան Երեզակնափայլ Շահին, ներկայանալ, (որ Շահն-օսից վերայ ընկալաւ և անդ ներկայէին Բարձրագատիւ Սատրաղամն և այլ պալատականք,) և մատոյց Վ. Լ. Տ. Հայրապետի գրութիւնը, որով Հայրապետ մեր ուրախակից լեալ կշնորհաւորէր Շահի բարեկամ ճանապարհորդութիւնը և ի Պովասեան աշխարհ ողջամբ մեւոր, կ'յայտնէր իւր և համայն Ազգիս համակրութիւնքը և բարեկոյս իղձերը Պարսկաստանի համայն ժողովրդեան մանաւանդ Հայոց անդորր և երջանիկ կենցաղավարութեան և բարգաւաճանաց մասին՝ շնորհիւ հայրապետ և ժողովրդանէր ջանից և խնամոցն, միանդամայն կբարեմաղթէր բարի ճանապարհ և անվանդ ժամանումն ի հայրենիս իւր և յԱթոռանիս Մայրաքաղաքն և այլն:

Օգոստափառ Շահն սիրալիւր համակրութեամբ ընդունեց Վ. Լ. Տ. Հայրապետի

նամակը և խորին ուշադրութեամբ լուաւ զԿեր. Ստեփանն Եպիս. Թրքերէն լեզուաւ խօսած խօսքերը և բարեմաղթութիւնքը ի գիմաց Վ. Է. Հայրապետի, զորս ինչպէս և միւս խօսակցութիւնքը Միրզա Հիւսէյին Կան Վ. սիւմ. Սատրաղամն Պարսկերէն լեզուաւ կհաղորդէր, և Թրքերէնով կփոխանակէր Շահին պատասխանիքը:

Կորին Արքայական Մեծութիւնն հարցանելով Սրբազնագոյն Հայրապետի որպիսութիւնքը՝ ցաւ զգաց անձնական տրկարութեան համար և մաղթեց առողջութիւնը, միանգամայն յայտնեց՝ զեւթէ ընդ Երեւան ճանապարհորդելն յաջողէր՝ մեծ փափազ ունէր անշուշտ Լճմիածին հանդիպելոյ և զՀայրապետն տեսանելոյ:

Ի 19-ն զկէսաւուրը մեկնեցաւ Օդոսս. Շահն ի Տփլիսայ, և ուղևորեցաւ դէպի Բագու ծովափերեայ քաղաքն և անտի ընդ կասպից ծովն անցանել ի Պարսկաստան:

ԳՐԻԳՈՐ Թ. ՏԻԼՏԱՐԵԱՆՑ.

Ի նպատակաւ յորաշէն ճամբարնի Մայր Աթոռոյս՝ Բագուեցի Մեծ. Գրիգոր Յովհաննէսեան Տիլաթեանց յետն ոքլ. նուիրեց:

Յիշեալ բարեսէր անձն քանի տարիներէ հետէ ոչ և այլ նուիրաբերութեամբ յիշատակներ թողուցած է աստ ի Ս. Աթոռս, և միշտ մեր շնորհակալութիւնքը ընդունած:

ՅՈՒՅԱԿ ՆՈՒՐԱՏՈՒԱՅ

ԻՆՊԱՍՏ ՀԻՆՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅԱ.

(Շարունակութիւն):

ԵԿԱՏԱՐԻՆԱԴԱՐ	Ռ.	Կ.
Յարութիւն քահանայ վարդապետանց	40	
Մինաս քահանայ Պապեանց	5	
Դէորդ Զէօիեանց	40	
Միրզայի Շապաւաղեանց	5	
Պետրոս Պետրոսեանց	5	

Յովհաննէս Յարութիւնեան Բաղդասարեան	40	
Դաւիթ Մակարեան Սաֆարեանց	45	
Դէորդ Ղազարոսեան Գասպարեանց	5	
Գրիգոր Յովհաննէսեան Զօղարարեանց	5	
Գրիգոր Յովսէփեան Աղժանեանց	7	
Սարգիս Բարեսեան Պապանեանց	5	
Անտոն Ալանկէրդեանց	5	
Յակոբ Երիցփոխանեանց	40	
Դէորդ Փարմաբեան	5	
Յովհաննէս Պաշմաբեան	2	
Խաչատուր Եարաթիլքեան	40	
Գասպար Խառիղեան	2	
Աստուածատուր Խափիլքեան	4	
Աստուածատուր Արղումանեանց	4	
Աւետիք Ելանդիրեան	40	
Ստեփաննոս Կուլնեցեան	2	
Ղազարոս Թորոսեանց	2	
Սարգիս Զայպեանց	2	
Եղբարք Պապարութեանց	5	
Սարգիս Ալենդունեան Կողովնեան	2	
Յարութիւն Լապաճեանեան	5	
Առաքել Եղեանց	4	
Ղազարոս Պէտեմեանց	4	
Յակոբ Մինաքիլեան	4	
Օքսէնտ Պահմէսարայցի	5	
Ստեփաննոս Տրդատեան	4	
Կարապետ Կարապետեան	2	
Խաչատուր Յարութիւնեան Մուրաֆեանց	4	
Կարապետ Պարոնեան	2	
Նիկողայոս Օրդինեան	5	
Մանուկ Սիմէօն Սեպաբեան	40	
Մկրտիչ Երիցեանց	5	
Յովակիմ Գեղեքեքեանց	5	
Եղիայ Եսապիլեան	4	
Յովակիմ Թորոսեան Ղախնառանեանց	5	
Դանիէլ Պապախանեան	4	
Մկրտիչ Զուրապեան	4	
Ստեփաննոս Արղամանեանց	5	
Պօղոս Խաչիկեան	4	
Խաչատուր Օրտիլեանց	4	
Թորոս Դուրպէնեան	4	
Յովհաննէս Օրպեան	5	
Գալուստ Քոլուբալեանց	5	

Պետրոս Իվանգուլեան	3
Յովհաննէս Բահմիսարայեանց	4
Ալէքսան Մարտիրոսեան	4
Սարգիս Զեռքէսեանեան	3
Ղազարոս Ոսկէզովեանց	4
Սիմէօն Մկրտիչեան Մէսնիկեանց	4
Աւետիք Պէթտովեան	4
Պօղոս Եասպերեան	4
Յօհան Մարգարեան Բանասեանց	1
Ստեփան Իսապէկեան	4
Դաւիթ Իսապէկեան	3
Կիւրեղ Այվազեան	4
Աստուածատուր Խաթրանեան	3
Յարէթ Եթեւեանց	3
Պետրոս Թորոս Յիօնովեան	3
Մկրտիչ Դեբենիկեան	4
Թորոս Արքեպիսկոպոս Պէռլեան	3
Ռուբէն Շարըշիկեանց	2
Յարութիւն Մուրաթեան	4
Կարապետ Կերիկեան	4
Մելքոն Կուպեան	3
Նիկողոս Մըսրիկովեան	3
Նիկողայոս Թամանցեան	3
Միքայէլ Յարութիւնեան Ծառակեանց	3
Յովհաննէս Ծերունեան Թամանցեանց	3
Գրիգոր Գասպարեանց Խաչատուրեան	4
Լուսապարոն Հացափորձանեան	6
Նիկողայոս Լուսապարեան Շարավալեան	4
Սերոբ Լուսեղէնեան Գեթիմիքեան	4
Յարութիւն Գաբրիէլեան	1
Կարապետ Էմինեան	4
Գրիգոր Առաքելեանց	3
Մինաս Քէլովեանց	4
Մերիտոն պարոն Սարգիսեան	4
Գէորգ Էմինեան	4
Յովակիմ Յակովբեան	4
Սիմէօն Թուշմալեան	4
Պօղոս Եասպիկեան	4
Ծերոն Յովհաննէս Կառնիկեան	4
Ալէքսան Կրասիկեան	3
Գրիգոր Կէօղչեանց	4
Միքայէլ Մահտեսեանց	4
Մինաս Մկրտչեան Գաղիկեան	40

Գրիգոր Ալախանեան	3
Մելքոն Զամկէզեանց	4
Մահտեսի Մաման Կինն Սերերակեանցի	4
Մարգարիտ Կինն Օրցիօվեանցի	4
Կինն Երեսփոխանի Մարիամ Թամանցեան	2
Թագուհի Արզումանեան	2
Տիրուհի Կուզնէցեան	4
Կատարինէ Միէսէրեանց	4
Գոհարինէ Միէսէրեանց	4
Այրի Կին Մարիամ Պարոնեան	4
Կատարինէ Ղազարոսեան	3
Կատարինէ Յովհանեանց	4
Էլմաս Լորրովեանց	2
Մարիամ Մհի. Մաման այրի Կին Թորոս Պոպովեան	4
Տիրուհի այրի Կին Գրիգոր Երիպէցեան	3
Վառլամ Եւր Թումանեան Երզնիսեանց	2
Խաչատուր Թէկիզեանց	4
Դաւիթ Սաեազուլեանց	4
Մհի. Մամայ Մարիամ Դաւֆցեան	4
Յուստիանէ Սոլոմանեանցի Կին	4
Լուսեղէն Սելեկեան	4
Ղազարոս Ափսիեան	4
« Իլանդարեանց	4
Մարիամ Բաղդարեանց	4
Նախիջեանցի Կարապետ Ղազարեան	4
Միքայէլ Կականեան	4 20
Իսահակ Կականեան	20
Եւ աժուսին Նորա	20
(Շարունակէն):	

Ի ՀԻՆ - ՊԱՅԱԶԻՏԷ.

ԽՈՔԱԳԵՐՈՒՄԵԱՆ ԱՆՊԱՐԱՐ ԿԱՆԱԳԵՐՈՒՄ.

Իւրաքանչիւր որ անհատ, ըստ որում մարդկութեան ամբողջացուցիչ մի մասն նախակարգ պարտիք մի ունի, մարդասիրութիւն առ իւր նմանակիցն. իսկ ըստ որում Ազգութեան ինչ անդամ, երկրորդական եւ մասնաւորապէս յոյժ անհրաժեշտ պարտուց ենթարկի, սէր եւ անկեղծ կարեկցութիւն առ Ազգն: Ո՞ր է այն զգայուն Հայ - սիրտն, որ կարող լինի զսպել իւր զգացումները եւ անկարեկից ապուշ հանդիսատես կանգնիլ, զեղծմանց եւ անսրբ սովորութեանց առթիւ Հա.

յու կրած ապրելանկութեան տեսարաններուն. սովորութիւնն սովորութիւն. մինչեւ ցերեւ տնարդ սովորութիւնները պիտի շարունակեն Հայու աչքը եւ մոզեն նորա սիրտը, եւ պաշտել իր սովորութիւնները իբր կրկնաւանդ օրէն: Ո՞՞ ծնաւ այս անարդ սովորութիւնն եւ իւր կանոնները, հին ուղեղներու դատման ստգտանելի արտադրութիւնն եւ յերիւրումն է, զոր ժամանակաց հնութիւնն խնկարկելի ըրաւ յետնոց, եւ դժբաղդաբար սոյն հնաւանդ օրինաց ծրարիրը յարգող կուսակիցները եւ ջատագովները շատ են. որ որ ժպրհի Հին Պայազիտի մէջ այս կարծեալ աստուածային կանոնաց մին անտես ընել, նա թող լեռները ընտրէ ի բնակութիւն, այնպիսին ի շարս մարդկանց չհամարուի: Այն սովորապաշտ - բարեպաշտները անարգութիւն կկարծեն իրենց՝ նորա ընկերութիւնը, ուստի յակամայից պիտի պարտաւորի սովորութեան «հաւատամքին» ստորագրութիւն տալ: Ո՞՞ Արարատեան աղնիւ Խմբագրութիւն, գրչիս մելանը յայտմ վայրի արտօսէ եւ մելանէ կրաղաղութի. եւ երանի թէ հնար ըլլար սոսկ արտասուաց ծորելով նկարագրէի այս արտասուարժան արարողութեանց պատմութիւնը, որ ամեն Հայու աչաց բիւրեղն արտօսը ճնշել տայի, նա եւ ջեր ալ աչքերէն:

Ի՞նչ է այս նորասիրութեան մէկ ճիւղին - սովորութեան - հետեւութիւնն, բարոյականութեան իսպառաղաւաղումն, անկարեւոր եւ չափազանց զոհողութիւն, որով եւ բազմաթիւ պերճ դերդաստաններու յետին չքաղորութեան անտանելի վիճակին՝ եւ մեծ դրամական պարտոց ենթարկումն. թող այնուհետեւ ոխերիմ եւ վնասաբեր սովորութեան խնկարկուն, եւ անոր՝ ի սկզբան ապուշ՝ եւ յապայն զգաստացեալ արքանեակը, ողբայ իր վիճակը, նշովէ իր կեանքը եւ աւաղէ անցեալը, ձեռն նպաստաւորութեան խնդրէ անոնցմէ, որոց ի հրճուանս զոհեց իր գոյքը, եւ երբ չգտնէ՝ անձնասպանութեան փորձերու ձեռնամիտէ, մորմորը եւ հառաչանքը երկինքը գրաւէ անդամ: Այս պատճառաւ մեծ ուշադրութեան կէտ մի է Հին - Պայազիտի Հայոց նշանադրութեան եւ հարսանեաց արարողութիւնները, որ քանդեց Ազգի տունը, մանաւանդ Հին - Պայազիտի բարոյականին եւ նիւթականին այնպիսի ուժղին հարուած մի կշռեց որ յաւիտեան պիտի հեծէ Պայազիտը, կամ լաւ եւս Պայազտօրէն «խարսնիքը» սպանեց բարոյականը եւ

վատնեց նիւթականը, «խարսը» սեւափետուր զարդարեց, եւ հարսնատէրը թշուառութեան անեղանելի ըլադին մէջ խարսխեց: Հայեր Հայեր, Ազգասէր Հայեր եւ ազատասարդ Արարատ, դարձուցէք ուշադրութիւնն իւր եւ քննեցէք թէ ինչո՞ւ Հին - Պայազիտցին մասնաւոր նպաստ մը կը ժուարի տալ յօգուտ Ազգային կարեւոր գործոց. մեղադրելի չէ, վասն զի տաժանաբէկ եւ քրտնաշխատ վաստակօք զանձեր պիտի մեծերէ շատ ժամանակներ, որ մի վայրկեանի մէջ բազմահոյլ հարսնեւոր խուրին լալիել տայ, եւ անթերի կատարէ զհարսանեաց պաշտամունքն, որ անմեղանչական համբաւուի:

Տէր, երկարաբանութիւնս ժանձրոյթ պիտի տայ ընթերցողաց, ուստի խօսքս առ ըսուն նպատակն դարձուցելով՝ այն անտուրը եւ տնաքանդ արարողութիւնն արկից ի ճառ՝ սկիզբն արարեալ. որ ինչ յառաջ է քան զնշանադրութիւնն, այն է Հարսնատեսութիւնն:

Տան այր մարդը՝ եթէ փոքր ինչ նուազ ալ է ի հարստութենէ, իւր խանութին մի անկիւնը կծկուած ծնօտը յալին ամիսիւմ խոր մտածման յուզմանց մէջ տատանելով՝ երբ առաջիկայ իրագործութեան՝ այն է տղայ մը կարգելու ծանր ու անսանելի դործողութեան սկիզբն՝ մէջն՝ եւ վախճանն երեւակայութեամբ կպատկերակերպէ իւր առաջի եւ վերջին վիստութեան անդունդին եզրը կողողոյէ, տնաւեր կլին.

. 30 - 40 հարսնատես կանանց խուժան մը տունը հաւաքած՝ ցրիի գաւաթը ձեռքն առած, ուրուական յաւերժհարսը նեկտար կմատուակէ, լեցուն շիշեր պիտոյ են դատարկելու, քէլլէ շաքարներու մասնիկներ անուշ անուշ պոռչտալու, նօղուններու նեօպէթներու կոյտեր բռնալիր կանանցաժողով չար խուժանին բաժնելու. դժոխային հրէշը՝ անիծեալ տանտիկինը երբ իւր այրը աչքին երեւնայ «պարտքդ հազար հազար թող ըլնի, տղայ ես կարգում», ... Թշուառ այր ողորմ աչօք ի կլին կողմն հայեցուած մը ուղղելով, առ ամօթոյ ոչինչ բարբառեալ, անի անի ընելով կմեկնի. դեռ ի խանութն չհասած պատգամաւորն ետեւէն կհանի կանգուն ու կէս ցուցակ մը ի ձեռնին, կինդ 30 դանդ, 20 շաքար, 1 քէլլէ շաքար, լիտր մը չամիչ, 10 դալիպ մեխակի պաստեղ, 3 1/2 օգղա ցրի կուղէ. այրը շուարած մէն մի քայլին մէն մի թաւալ կառնէ խելագարի պէս. բայց անհնար է պիտի կրէ այդ ակամայ տոյժը.

վան զի անհոգի սրտաւանց ամանդութիւնն է եւ չար - կնոջ հրամանը, քսակը ձեռամբացի ծանր ու թեթեւ կընէ ստակի մը անդամ ծայն չկայ, բանն եկաւ պարտուց շարը կազմելուն, վնյ վնյ, վնյ . . .

Ո՞ր կերթայ այս սպառիչ մարտիոյ տարմը, այս կանանց խուժանը այսչափ հանդերձանօք. հարսնատեսութեան, հարսնացու աղչիլը տեսնելու, զոր բիւրիցս անդամ տեսած եւ մանր նկատած է յայլում ժամանակի, բայց կերթայ զի մի մարդելոյդ պառաւանցն լուծցի օրէն. միւս կողմէն աղջկան տունը համայն կայ ի ղնին ի տաղնապի յահի եւ դողի՝ մէկ կողմէն դառնազենմունք, մէկ կողմէն խորովոյք եւ խորտիկը, եւ համադամ կերլիք եւ զանազան շօթեր եւ քաքարներ, որ ըստ մեզ - Տէմուր թաթլը - անուանի, բրինձի իւղի լիտրեր, ցրւոյ եւ զինւոյ շիշեր կպտահանջուին: զորս մէկ վայրկենի մէջ կանանց ժողովին տան ի կուր եւ սպառնն. թող մէկ բարոյալէպ մը մուտ գործէ այս խուբին մէջ, եւ բարոյականութեան նկարագրութիւն մը ընէ. ո՞ր է բարք, ո՞ր հալածուած է բարոյականութիւն, կանանցաբայել պարկէշտութեան եւ համեստութեան քողը յանձնուծէնս պատատեալ է. ինչ են հետեւութիւնը այս մոլութեան

Անցնիք ի հարսնատեսութենէ ի նշանադրութիւն եւ կազմէնը նորա հանդիսին հանդերձանքը, որ հասարակաց է եւ ոչ թէ չափեալ ըստ վիճակի եւ ըստ աստիճանի իւրաքանչիւր ուրուք. անհրաժեշտ պարտականութիւն է եկին եւ բնակին, աղքատին եւ հարուստին անմիջապէս կատարել այս պաշտամունք, զի պառաւանց նշովեալ փոխակը հրամայած է, օրէնս այս լիցի ձեռք օրէն յաւիտենական. ահա հանդիսին հանդերձանքը, — տեսարան սոսկալի :

Երկուստաներորդ ժամուն երբ արեւ հորիզոնին ներքեւ կթաքի, եւ լոյսը խաւարին տեղիք կուտայ, կսկսին այն խաւարային գործերը, վաղընդփոյթ աւելմբին ի մի երեսնամիւ կամ քուռանամիւ անծինք կնիկներով հանդերձ՝ թող զմանկտիս եւ այլ հացկատակներ, կկաղմուի արդ Խօնչս ըստածը. երկու վար չամիչ է եւ կաղին է, լիտր մը թուղ է նշէ եւ արմաէ, 5 - 6 կտոր մեխակի պաստոգէ, 5 - 6 նուռէ, վեց զանդ է, զորս շուրջանակի շարած եւ ի կենդրոնի անդ քէլլէ շաքար մը, անցուցեալ զպարանոցաւ շարարին 20 - 30 ոսկի եւ Խօնչային շրջա-

պատը լուցեալ մոմեղէններ, այսպիսի նողկալի եւ ամենավատեմար հանդերձանօք դրոհ տան եւ զիմեն աղջկան տունը. աստուանօր Մովսիսեան զաւազաններ պիտին ցրւոյ եւ զինւոյ վտակներ արտաբոխելու, որպէս զի այդ խնամ լափիլոյդ կոկորդներ յազի:

Մինչդեռ նշանտուք ի զինի եւ ի ցքի լուլին, աղջկան մայրը հանդերձ ժողովեալ կնիկներով «Քէլլի զօխ» ըստածը կկաղմակերպէ 20 - 30 զանդէ, 2 օգլա նօղուլ նէօպէթէ, զոյգ մը գուրպայէ, ասղնէ. զործ ծանրազին թաշկինակէ մը, կէս քէլլէ շաքարէ մոմեղինովք լուցելովք զիշերաւ կիսկուի փեսային, որոյ փոխադարձ «շատ բարեւ» ըստածը երկրորդ առաւօտուն կուղարկուի նոյն հանդերձանօք զոր ունէր նկարագրածս Խօնչան:

Այս դեռ նշանտուք, եթէ հարսանիքն ալ նկարագրեմ՝ պիտի ականջ դոցելու աստիճանի հասնի բանը եւ ամենայն ոք սոսկայ, թող Հայ - երիտասարդութիւնն եւ երիտասարդութիւնն ճնշուի, թող բընութեան հարկեր նոցա վերայ ծանրանան, եւ օր ըստ օրէ մահուան դալուկն առած նիհարանան եւ գերեզմանին զիրկը իջնան Հայ - երիտասարդք եւ երիտասարդուհիք. թող նուաղին Հայեր այդ պժգալի եւ անտանելի արարողութեանց առթիւ ամուսնանալ չկարելով, եւ շատեր իսկ անառակ դառնան, հետեւանք. սարսափելի հետեւանքներ . . . : Աստուածադոյզ արուի եւ իղի համար այսբան ահաւոր կորստեան խորխորատներ ո՞վ բացած է. ո՞վ որ է Աստուածային ձեռքէն ընդունէ իւր դատաստանը

Ազնիւ Արարատ, հարսանեաց մեծածախ եւ աւելորիշ արարողութիւններն յապայն հաղորդելու խոստմունքով, ահա Հին - Պայազիտի միայն հարսնատեսութեան եւ նշանադրութեան անարգ եւ զգուելի սահմանադրութիւնները կընամաջ Զեր առաջի, խընդրելով որ յանուն բարեմիճակ կացութեան Ազգայնոց եւ ի սէր նոցա ուղղութեան ի բարին եւ յօգտակարն, դոյզն յօղուածոյս պատուական Ամասարոյդ մէջ տեղի շնորհէք, եւ եթէ ներելի է ինձ ասել՝ կամէի զի ոչ թէ Արարատիդ ստորոտը, այլ ի բուն իսկ ի սպիտակափառ սարդ նկարագրէի, որպէս զի այս տնաքանդ արարողութիւնքն նշաւակ եւ ծաղր լինէին ամենուն. որով եւ Ազգայինք յողորմութիւն դալով պատճառ չտային օտար եւ նորելուկ ազգաց առջեւ, արեւդարդ Հայութիւնը կատականաց առարկայ լինելու:

Այսու ամենայնիւ եւ աներկբայ եւ թէ Վեհ. Հայրապետի եւ Հասարակաց Հօր ուշադրութիւնն ալ պիտի դրուէ ներկայ յօդուածս, եւ Ազգայնոցս՝ այսպիսի վնասարեւր եւ աւերիչ արարողութենէն ընդունած նիւթական եւ բարոյական վերքերուն դարման պիտի մատուցուի, եւ իմ յարգանացս հաստատիրը Խմբագրութեանդ մատուցեալ՝ մնամ անձնուէր:

Բ. Ն. ԴԱԻԹ ՏԵՐ ՍԵՐԱՅԱՆ.

1873 թի 22 - Ն Յուլիսի

Ի ՀԷՆ - Պայտէր:

Ի ՇՈՒՇԻՈՅ.

Ինքնագրութեան Արարաց Անագրոյ.

Հոգաբարձութիւնս ընդ այսմ առաքելով ի խմբագրատունդ զհամառօտ տարեկան հաշիւ մտից եւ ծախուց արդեանց Ազգային—Հոգեւոր Գարոյին Հայոց Ղարապաղու, սկսեալ ի 4 - Էն Յուլիսի 1872 ամի ց 1-ն Յուլիսի 1875 ամի, ընթերցեալն ի լուր Հայոց հասարակութեան քաղաքիս յ8 այսր Յուլիսի, այն է յաւուր հանդիսի պարզեարաշխութեան աշակերտաց Գարոյին՝ զկնի տարեկան հարցաքննութեանն Լանդերծ կազմեալ ի նմին աւուր վկայութեամբ, — խնդրէ յարգանքս հրատարակել զայնս ընդ ձեռն պատուական ամսացրոյդ ի տեղեկութիւն ամազդեաց մերոց:

(Ստորագրութիւնք)

Վ. Հայապետութիւն.

Յ8 Յուլիսի 1875 ամի ի Բ. Շուշի, յետ աւարտման տարեկան Խրապարակական հարցաքննութեան աշակերտաց Ազգային Հոգեւոր Գարոյին Հայոց Ղարապաղու, սկսելոյ ի 12 - Էն Յուլիսի եւ աւարտելոյ ի 29-ն նոյն ամսոյ վասն վերջին եւ առաջին վեց վեց ամսոյ 1872 եւ 1875 ամաց, այն է՝ ի 4 - Էն Յուլիսի 1872 ամի ց 1-ն Յուլիսի 1875 ամի, ի ներկայութեան վիճակաւոր Առաջնորդին Ղարապաղու, որ եւ Նախագահի Հոգաբարձութեանս, Գերապատիւ Յ. Սարգիս Սրբեպիսկոպոսին եւ Հոգաբարձուաց նորին, եւս եւ Հայոց հասարակութեան Շուշի քաղաքի, կազ-

մեցաւ սոյն այս վկայարանութիւն, եւ ընտ ի յայտ եկեալ ի կազմեալ ցուցակէն յառաջադիմութեանց վարուց եւ բարուց աշակերտացն, երեւեցաւ այսպէս — Ն. Ի. պարզեւատրեցաւ զպրոցսպատկան մատենիւր 40 յառաջադէմ աշակերտք: Երբեք՝ վարձատրեցան զովասանական թղթովք 90 աշակերտք: Երբեք՝ փոխադրեցան դասատունէ ի դասատուն այն է ի ծխական դասատունէն ի զպրոցական նախակրթարանն 25 աշակերտք, ի նախակրթարանէն յառաջին դասատունն 4 աշակերտք, յառաջնայն յերկրորդն՝ 46 աշակերտք. յերկրորդէն յերրորդն՝ 23 աշակերտք, յերրորդէն ի չորրորդն՝ 44 աշակերտք, իսկ ի չորրորդէն 10 աշակերտք աւարտեալ զուսումն իւրեանց արժանացան ուսման վկայականաց՝ եւ արձակեցան:

Ի Հոգեւոր Գարոյին վեց դասատունս — յոցն՝

Ի ծխական դասատուն եւ աշակերտք	75
Ի Պատրաստական նախակրթարանին	98
Յ1 - ին դասատուն	82
Յ2 - ըր դասատուն	55
Յ3 - ըր դասատուն	45
Ի 4- ըր դասատուն	40
Գումարն է՝	545

Յաշակերտաց անդի եւ՝

Հոգեւորականք	63
Ազնուականք	27
Հարկատուք	225

Թիւ — ամսացայ՝

Պաշտօնակատար Տեսչի.	4
Ուսուցիչք	40
Վերակացու աշակերտաց	4
Ընդամենն՝	42

Ի Խորհրդարանի Հոգաբարձութեան Գարոյին՝

Նախագահ	4
Հոգաբարձու հոգեւորականք եւ աշխարհականք	5
Փոխանորդք նոցին	5
Ատենադպիր եւ գրադիր	4

Ծանոթ: — Ուսանելի առարկայքն են 42, Կրօն, Հայոց Ռուսաց եւ Գաղղիացւոց լեզուք, Ալքերբայ, Երկրաչափութիւն, Թուարանութիւն, Աշխարհագրութիւն, Ընդհանուր պատմութիւն, Աշխարհագրութիւն Հայաստանի, Երգեցողութիւն Ազգային եւ Եկեղեցական, Պատմութիւն Ազգային եւ Վայելչագրութիւն:

Հասարակ դասընթացի հաշուեցողական Ժառանգարութեանց Աղբյւրքն — Հոգեւոր Դպրոցն Հայոց Ղարապետ — Կիւնի 1 - Էն Յուլիէ 1872 ամի ց 1 Յուլիէ 1873 ամի այն է՝ յունիստայ Ժոյ ամիսից Կարգաւ 1 ժառանգութեան Ժառանգեց Նոյն ամաց:

Տեսակէ արդեանց.

Մնացորդը ի դպրոցապատկան արդեանց առ 4 - Էն Յուլիսի 1872 ամի են 7240 721¹/₄

Տարեկան նոր մուտք արդեանց ի 4 - Էն Յուլիսի 1872 ամի ց 1 - Էն Յուլիսի 1873 ամի, այն է՝

20, 20 կոպէկ սրբադրամ արդիւնք, Ժողովալը յիւրաքանչիւր զերդաստանէ Հայոց Ժողովրդականաց Շուշի քաղաքի եւ դաւառի նորին 4522 80

Մի մի ուրբի սրբադրամ արդիւնք ի Քահանայից Շուշույ զաւառի 468

Մասն յարդեանց Վանքապատկան կալուածոց 638

Արդիւնք ի Վանքապատկան անտառաց 490

Կամաւոր նուէրք ի պատկատեալաց Հայոց 370 81

Արդիւնք ի կրպակէն մոմալսեառութեան 700

Խաչահամբոյր արդիւնք ուխտատեղեաց 298 70

Հուրադրամը վկայականաց վասն ծննդեան եւ մկրտութեան 434 93

Գանձանակադրամը, Ժողովալը յօգուտ Հոգեւոր Դպրոցին 437 72

Գանձանակադրամը, Ժողովալը յանուն սրբոյ Վանիցն Գանձասարն 65 4

Տարեկան հասոյթ ուսման աշակերտաց Հոգեւոր Դպրոցին 578

Արդիւնք դպրոցապատկան տպարանին 255 64

Դինք վաճառեալ դպրոցապատկան զրքուկաց յօգուտ դպրոցին 40 40

Վարձ սենեկաց ծխական դասատան, ստացեալ յեկեղեցեաց Շուշի քաղաքի 80

Բահրայ արդիւնք այգեաց, եղելոց ի վերայ Վանքապատկան կալուածոց 420

Առանձին նուէրք յօգուտ դպրոցին 53

Մասն վաճառեալ փայտեղինաց զդպրոցապատկան Շտեմարանին 340

Աջահամբոյր արդիւնք ջերմեռանդից ոմանց, տուեալը յօգուտ վիճակաւոր Առաջնորդին Թեմին Ղարապաղու Տ. Սարգիս Արքեպիսկոպոսին, եւ ի նմանէ նուիրեալը Դպրոցին 250

Դպրոցապատկան դրամը, ստացեալը ի Շուշուաքաղաքացի երկուց եղբարց, Պարոն Աւետիսէ եւ ի Պարոն Մկրտչէ Կեանքեցեանց հանդերձ տոկոսեօքն 6520 30

Նոյնպիսի դրամը, ստացեալը ի նոյն քաղաքացի Կարապետ Բէկէ Ղուլեանց հանդերձ տոկոսեօքն 4500 54

Նոյնպիսի դրամը, ստացեալը ի նոյն քաղաքացի Պարոն Համբարձումայ Խաչատրեանց հանդերձ տոկոսեօքն 500

Նոյնպիսի դրամը, ստացեալը ի նոյն քաղաքացի Պարոն Պետրոսէ Ալեքսանեանց հանդերձ տոկոսեօքն 2140 46

Գումարն նոր մտից 46464 53

Որք հանդերձ մնացորդովքն յանցեալ ամաց են 23402 51¹/₄

Ծանօթութիւն: — Ի միջի վերոյդրեալ գումարոյն զըտանին 17 հազար ուրբույ արժողութեամբ 17 հապ բանկովի արքունի բիւլետը, փոխարինեալը ընդ 46090 ուրբի 30 կոպ. դրամոց, որք գտանին ի պահեստի ընդ դպրոցապատկան մնացեալ գումարացն առ Անդամոյ եւ Գանձապետի Հոգաբարձութեանս, Պարոն Գրիգորի Ղուլիեանց:

Տեսակի ծախուց.

ա. է.

Տարեկան ծախք Դպրոցին սկսելու ի 4-էն Յուլիսի 1872 ամի ց 4-ն Յուլիսի 1873 ամի՝ այն է՝ Ռոմիկը ուսուցչաց, վերականգնողի Դըպրոցին եւ Եփեսոսի դաստան	2434	35
Ռոմիկը Ասենաղայրի, գրադրի Հոգաբարձութեան դպրոցին եւ Վերատեսչի վանքապատկան կալուածոց եւ ծառային	423	
Վարձատրութիւնը, տուեալը գործակալացն Վարանդու եւ Զրաբերդու եւ Շուշի քաղաքի վասն ժողովելոյ նոցա զդպրոցապատկան արդիւնսն	85	
Սննդադրամը, տուեալը միաբանաց Վանօրէից Շուշույ դաւառի	304	7
Դիւանական ծախք ի պէտս Դպրոցին Վարձ տան ի պէտս զետեղման ծրխական դաստան	342	32
Սննդածէշտ ծախք ի պէտս Դպրոցին Վարձ տալագրութեան զանազան թերթից, ցուցակաց եւլն. ի պէտս Դպրոցին	34	26
Սննդածէշտ ծախք ի պէտս Դպրոցին Վարձ տալագրութեան զանազան թերթից, ցուցակաց եւլն. ի պէտս Դպրոցին	32	20
Դրամը, տուեալը ի զին դրուագաւոր թղթոց եւ ի բաժ յօդուտ Նատարիսին վասն վաւերացուցման կապալադրոյ ի մասին կալուածոց վանօրէից	33	30
Դրամը նուիրեալը ի Տէր Սարգիս Արքեպիսկոպոսէն առ ի գործադրութիւն ի վերայ շինութեան Օրիորդաց Դպրոցին:	78	90
Դրամը տուեալը հաւատարմաց ի կողմանէ Հոգեւոր տեսչութեան ի պէտս ծախուց ճանապարհի եւ ի վարձ մշակաց ըստ երկրաչափական գործողութեանց ի վերայ վանքապատկան կալուածոց	250	
	742	

Գումարն ծախուց 4735 80

Չորս հանեալ ի վերոյգրեալ մտից գումարոյն՝ մնայ առ 4-ն Յուլիսի 1873 ամի առձեռն պատրաստի գումար դպրոցին

18646 23 1/4

Ծանօթ. — Գոն այլ եւս դպրոցապատկան մեծ եւ փոքր գումարք դրամոց ի նախանցեալ ժամանակաց

մնացեալք ի վերայ զանազան անձանց, զորոց Հոգաբարձութիւնս հող տանի առ ի ստանալ:

Անհատի Հաշիւային Կաշիւ.

Սիմէոն Քահանայ Տէր Իսրայէլեանց
Յովհաննէս Քահանայ Մախմուրեանց
Յակոբ Մ. Շահնազարեանց
Զաքարիա Աղամալեանց
Գրիգոր Ղուկեանց
Ատենաղայր Ս. Հասանջալեանց:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆՑԻ ԱՅՑԵԼՈՒՔ.

Ի 24-ն ամսոյս Պարսից հինգերորդ բանակի հրամանատար և մեծ Լպարքոսի եղբայր Վսեմ. Նասրուլլահ խանն (Նասրալի-մուլը), Պարսկաստանի հեռազրաց ընդհանուր վերատեսուչն (որք Օգոստ. 1-ահի ուղեկիցներն են և Տփլիսէն կգային), և Հայազգի Մեծ. Նատուր խանն յատկապէս ի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին եկին Վսեմ. Հայրապետի հետ տեսնուելոյ համար:

Նորին Արքութիւն ի Բիւրական լինելով, յիշեալ այցելութեան Մայր Աթոռոյն նշանաւոր տեղերը տեսին և ճաշ վայելեցին, և ընդամենն չորս ժամու չափ միջոցաւ քնալով աստ՝ ընդ երէկս վերադարձան յԱրեւան՝ անտի դէպ ի Ղալիքէ՛ ուղևորելոյ համար:

ԱՆԳԴԱՅԻ ԱՅՑԵԼՈՒՔ.

Ի 29-ն ամսոյս՝ Ենգղիոյ Ազգային Ժողովոյ անդամ Վսեմ. Արթիւր Քիններա և իւր որդին յատկապէս Ս. Էջմիածնի այցելեցին:

Նոցա ի պատիւ Տփլիսէն ուղեկից էր Այս. Առաւմարութեան կողմանէ Լիւլ-

կոտեան գաւառաց փոխարքայի Օ. օգնականի թիկնապահ Մեծ. Ալեքսանդր Անդրէէվիչ Գօն Ուրէմէր:

Յիշեալ այցելութիւնը նուիրական և հրնադարեան Վայրիս արժանաւոր տեղերը տեսնելէ զինի՝ ճաշ վայելեցին, և վերադարձան աստի յԱրեան՝ կրկին ի Տփլիս երթալոյ համար:

ՆՈՒԷՐՔ ԵՒ ՀՆՈՐՀԱՎԱԼՈՒԹԻՒՆ:

Աղքատանդրապօլում, (ուր գնացել էի բարեկամների հետ տեսութեան և օգտօրէութեան համար), մի քանի բարեպաշտ և ազգասէր Պարոնները՝ իմանալով որ սկսել եմ Ս. Գալիանիան վանքում շինել փոքր դպրոց՝ բարեհաճել էին յօժար կամքով ժողովել իւրեանց մէջ և յանձնել ինձ հարէր և իւրս ԲՈՒՄԵՐԻ 40 ի Նպատտ Նոյն շինութեան. Սկսուց պարտաւորութիւն եմ համարում ինձ համար մատուցանել այստեղ հրապարակական շնորհակալութիւնս նուիրաբոլ Պարոններին. իսկ նոցա անունները, ուրիշ շատ բարեպաշտ և ազգասէր նուիրատուների անուանց հետ միասին, կ'հրատարակեմ տարւոյս վերջում առանձին հաշուեցուցակով:

Վանահայր Ս. Գալիանեան Վանի
ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍՏԱՄԵՆՆԵՐ:

ՀԵՂԵՂ ՅԵՐԵՒԱՆ.

Երեան քաղաքն իւր վատ և անյարմար դիրքով գուցէ յետին տեղն է բռնում Արարատեան պետական նահանգի մէջ, որով քիչ մնաս չէ իւր ժողովրդեան առողջութեան և բազմանալուն. Այս քաղաքը փակուած է մէկ ձորակաձև հեղեղատի մէջ, որին ասում են «Գետաւ», և երկը կողմից պատած է լեռներով, բաց է նորա միայն արեւմտեան կողմն, որ տեղից անցնում է Հրազդան գետն հիւսիսից հարաւ. Այս հեղեղատի տրամագիծը կամ յատակագիծը հաւասար է

կամ աւելի բարձր քաղաքի երեք մասից, այն է Հաջարից, Խանդըղից և Գամրուղից. Այս հեղեղատը ունի իւր ծոցումը այս մասերը և երբեք երբեք սպառնում է նոցա, որովհետեւ այս հեղեղատի մէջ են թափւում համարեա թէ բոլոր արեւելեան հարաւ Գոտայից լեռներից և անձրեաջները, ոչ միայն կոտայից լեռներից, այլ և Գառնուայ և մի մասին Գեղամայ. Այս հեղեղատից վաղում է Բաւառացիները աւսուած ջուրն, որ արբուցանում է այս մասերի պարտեզները, և ժողովուրդը, և այս ջուրն է երեւանայ ամենապատուական և քաղցրահամ ջուրն:

Այս հեղեղատից յանկարծ թափեց ամենամեծ և սարսափելի հեղեղ Օգոստոս ամսոյ 14 երեկոյ յետն ժամի 4 1/2 ին՝ երբ փակուած էր երկինք թուխ ամպերով, մանաւանդ արեւելեան կողմն քաղաքիս, և լսւում էր հրքեմն խուլ և աննկատելի որոտմունքի ձայն, որ հետ զհետէ սաստկանում էր, և ամպերը կախւում էին աւելի ցած, և բարակ անձրեւ էր ցողում. Այն ինչ ժամի 4 1/2 չանցած յանկարծ ահագին որոտմունք և ձայններ կ'լսուէր երկնքից, կարծես թէ հարեւորաւոր կայծակներ և շանթեր կ'նետուէին երկիր, Նոյն րոպէի մէջ ինչ ահի և երկկողի մէջ կ'լսուէր ամբողջ քաղաքի ժողովուրդը, կարծես սպասում էր րոպէ առ րոպէ երկնից վեճիւրդութեան, և ահա ահեղ և սարսափելի գոռում և դղրդում, ինչպէս թէ հարեւորաւոր և հազարաւոր ահագին քարեր և ժայռեր լեռան բարձրութիւնից վայր զբերուն մէկ մէկու դաչելով կամ դարնվելով: Հատ մարդիկ այս սարսափելի ձայնից տարակուսուած ահով և դողով պատկառկմանց երկնքին, արտասուքներ կ'ընեցնէին և յոգեաց հանելով կասէին այլ ևս չէ մեզ յոյս տեսելոյ աշխարհը, մեր հարազատները, և այսպէս պաղած կնայեին թէ ի՞նչ պէտք է լինի այս ումանք գոռում էին՝ թէ ջրհեղեղ է, և այլք թէ որոտմունք է, և կէսք թէ կայծակներ է նետւում և լեռներ է քանդւում, մինչև բարձրիցն տեսնը վնցաւ դիտուած հեղեղն, որ ահագին յորդութեամբ կ'ընանէր վերայիշեալ հեղեղատից արմատախիւ արած հաստաբուն ընկուղներ և ուսիներ և շատ ժայռեր

և մեծամեծ քարեր հարիւր կամ երկու հարիւր գուցէ և աւելի ի թի չափ ծանրութեամբ, որով փակեց հասարակաց ջրի ընթացքը փոխելով ուղղակի քաղաքի վերայ: Չտեսնուին այս ահաւելի վայրկեանները, որ մայրերը իւրեանց որդիքը գրկած փողոցից փողոց շնչասպառ կաճադարէին իւրեանց տները: Նոյն միջոցին աղաղակ և ճիչ բնակչաց Շահարի անպատմելի էր և նորան արձագանք կտար միայն երկինք իւր տխուր որոտմունքներով: Չայնքն անդադար չէին լռել այսպէս ասելով «փախէք փախէք, ահա հեղեղը գալիս է, և գոգցես մի ակնթարթի մէջ ողորդից քաղաքի՝ երեք մասն, և այս մասերի շատ տներ և շէնքեր Նոյեան տապան ձեացան ջրի երեսին և շատերը բոլորովին յուսահատ իւրեանց գոյքը և կարասիքը և ամեն մէկ հարստութիւնները աղատելուց, կփուծային միայն իւրեանց որդւոց և ընտանեանց օգնելու՝ ոմանց բարձրացնելով ծառերի վերայ, և ոմանց տանիքների վերայ, և այսպէս կապահովէին իւրեանց զուակները և գերդաստանները, Հեղեղն անխնայ զոհեր էր բերում, թէ մարդ՝ թէ անասուն և թէ գոյք և կարասիք, և անցնում էին ջրի երեսից մեծամեծ արկղիներ և պղնձեղէններ և շատ գորգեր, որոնցով ամրացնում էին իրենց դռները, որ ջրեր չթափուին ներս տների մէջ, Եւրաքանչիւր գրան առաջ վերմակներ, անկողիններ անխնայ ձգուած ջրի երեսին շատերը կեցած և ծածկուած տղմերով ջրի մէջ և շատերը սուղելով անցնում էին դէպի քաղաքի հրապարակները: Զուրը անցնում էր նոյն սաստկութեամբ մինչև 14 ժամ: Հարիւրաւոր նեղ ծուռ և երբեմն լայն և երկայն արբունի փողոցներից:

Այս տխուր տեսարանին ի՞նչ շտապով կփուծային մեծ և փոքր խխան և հասարակ անձինք համարեա թէ կիսով չափ մերկացած ջրի մէջ՝ երբեմն սուզելով՝ երբեմն լողալով և երբեմն գլորվելով կփուծային օգնութիւն իւրեանց հարազատներին: Ծնողներ՝ որոնք չէին գտնում ընտանեաց կամ որդւոց մէկին, նոյն ժամայն կայծակի պէս դուրս նետուած կորոնէին իւրեանց որդիքը լալով: և աղաղակելով փողոցից փողոց, կարծելով թէ իրենց որդիք կամ ընտանիք ընկղմած լինին ջրի մէջ, և հետզհետէ կրարձրանար լացի և ա-

ղաղակէ ձայներ հարիւրաւոր տներից և շատ փողոցներից, որ չէր պակաս հեղեղն ձայնից: Մայրեր, որդեակներ կլային, և զեռահաս մանուկներ իւրեանց մայրեր, ոմանք ձեռքները կուրծքներին դրած սրտերի խորքերից հառաչանքներ կարձակէին իւրեանց հարազատներին համար, կէսք կը փետէին իւրեանց զինների հերքեր, և վա՛յ կուտա՛րին զիններին, և շատերը ծնկներին զարկելով ուշաթափ երկիր կանկանէին, միայն այս և այսպիսի հառաչանքներով, ո՛հ, որդեակ, ո՛հ, մայրիկ և վա՛յ քայրիկ: Խոչ սիրտ և ի՛նչ հոգի կարող էր անտարբեր մնալ այս թշուառ և ողորմելի տեսարանի մէջ, և ո՛վ կարող էր արդեօք մխիթար հանդիսանալ որդեկորոյս ծնողաց: Բայց և այնպէս կանկարանային անգամ մերձաւոր ազգականները մէկմէկու օգնելու՝ երբ նոյն վտանգի մէջ էր գրտնում իւրեան և իւր ընտանեաց:

Այս հեղեղը զո՛հ ունեցաւ Նորդայ այգիների մէջ մէկ այր ծերունի, և մէկ կին, իսկ Շահարում մը մէկ տուն երեք ընտանիքով, մէկ ծերունի և նորա կինը և նորա տանեւթովնամեայ կոյս օրիորդը, որոց երեքի դիակները գտնուեցան ոչ այնքան հեռու մէկմէկուց, թէ և զանազան փողոցներում, մօտ Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցւոյն, բայց մերկ և անհագուստ բոլորովիմբ: Այս հեղեղից խեղդուածների և մեռածների թիւը հասնում է 17, թէ Հայ, և թէ այլազգ, որոց վեցն Հայ են, իսկ ինն Տաճիկ:

Քաղաքի վնասն ոմանք հաշվում են 150,000, և ոմանք 200,000 և շատերը կէս միլիոն մանէթ ասում են. եթէ այժմ չէ հասնում վնասն 500,000, բայց շուտով կգերազանցէ այս գումարից, որովհետեւ դեռ հարիւրաւոր տներ կան կիսակործան և հետզհետէ կործանվելու և քանդուելու վրայ են, և հարիւրից վեր տներ այս երեք մասի մէջ իսպառ ոչնչացած են, և շատ այգիներ քարերով լցուած և մէկ քանիսը իսպառ աւերակ դարձած:

Այս հեղեղը յառաջ է եկել անձրևախառն կարկտից, որ շատ քանակութեամբ դիզուել է Սոսայից արևելեան-հարաւ եղած լեռների ստորոտներումը և մէկ քանի դիզերի յանդերումը այս ինքն Գեօգրէֆ, Գեօգրէֆ, Զրփեղու և Ար-

մասնաւոր: Եւ պատմութեան բնակիչները՝ թէ կար-
կաների մեծութիւնը հաւկթի չափ և երբեմն մեծ
սառուցի կտորներ վայր էին թափուած այնպիսի
սաստկութիւնով, որ դաշտումը գտնուած շատ
անասուններ և հարիւրաւոր ոչխարներ ոչնչացել էին
այս յիշեալ գիւղերում և նոցա շրջակայքերում:

Այս հեղեղի ջրերը իւրաքանչիւր փողոցնե-
րից վազելով աջ և ձախ աւերելով և քանդելով
զանազան փողոցներում կմիանային և կանցնէին
քաղաքի հասարակաց մեծ պարտիզից և մեծ հը-
րապարակից, և երեք վերստ հեռաւորութեամբ
արուարձաններից քաղաքիս Զաքարի, և Ներքին
Շէնքաւի ձորակի միջից անցնելով՝ ուղղակի
դէպի Ուստիւն գիւղը Տաճկաց, և քիչ սորա-
նից հեռու Հրազդան գետն կթափի զանազան բն-
րաններով՝ որ Երեւանից 15 վերստ հեռաւորու-
թիւն ունի:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԻԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆՑ:

1875 թի 28 - Ն Օգոստոսի

ՅԵՐԵՒԱՆ:

ԱՐԻՒՊԵԱՆՑԻ ՆՈՒՔԻՐ

Խճագիր-Լեւոն Արարատ Ամառայ.

Ես կարգացի խորին ուշադրութիւնով՝ ներկայ
տարւոյս Յուլիս ամսուայ Արարատ պատուական
ամսագրի թերթերի մէջը զետեղուած բազմատա-
ղանդ ծերունի Պ. . . . Գաբրիէլ Պատկանեանցի
յօրինած իմաստալից յօդուածն, իսկոյն համա-
զուեցայ դէպի նորա արգարացի գրուածներն,
որի մասին արդարեւ ամենայն վիճակում բաց ի
պաշտօնական գործով զբաղուած հոգեւորական-
ներինցն, կան ևս հոգեւորականներ և վարժապետ-
ներ, որք եթէ կամովին չկախուցին իւրեանց տե-
սարաններ և չկաշնուն իւրեանց լսելիքները, եղեալ
ազգապարծանք լուրերն կարող են հաղորդել Ա-
րարատայ Խմբագրութեանը ի հրատարակութիւն և
ի խրախուսութիւն մեր համազգեաց սիրելիներին.
ահա ես իմ լաւածները, և տեսածները, ազատ պա-
հելով այն կամակոր իրողութիւններէն՝ կցանկամ
յասնել մեր ազգապարծանք Արարատայ Խմբագրու-
թեանը, մի հաւաստի լուր, թէ՛ Նուխարաղաքա-
ցի՝ այժմ՝ վերաբնակուող ի Տիփլիս քաղաքի, պա-

տուաւոր և ազգասէր վաճառական Պարոն Դա-
ւիթն Արխիպեանց, հերուն հետէ թէ և շարժուած
էր իւրեան վառվռուն և ջերմ՝ եռանդովը՝ Նուխար
վիճակումն մի Աստուածահաճոյ ձեռնարկութիւն
սկսանել, սակայն չլինելով մի սկզբնապատճառ.
յիշեալ ազգասէր անձի, նորա օգտաւէտ իղձն և
յօժարակամ փափագն կմնար անկատար իւր
բնական եռանդոտ սրտի յանգստանի խորշերումն
ծածկուած. իսկ մեր այժմեան Փոխանորդ Բարե-
շնորհ Վարդապետ Մուրտեանցը ըստ ամենայնի
համաձայն մեր որդեսէր Աստուածընտիր Վեհա-
փառ Գէորգայ Գրգ Վաթուղիկոսի Հայրանամ
ուսումնասէր և մեծագործ Սուրբ կամայն, ուս-
տի փոյթ կալաւ իւրեան վերայ անխուսափելի
պարտաւորութիւն համարելով, քահանայապատ-
շաճ ազգու սրտառուչ համոզանքով ստացաւ
յիշեալ Պարոն Արխիպեանցէ երեք հարիւր ռուբ-
լի դրամ, և իւրեան քրտնաջան յատուկ վերա-
հասութիւնով անցեալ 1871 ամին վերանորո-
գել տուաւ ճալթութու առաքելաշէն կառուցեալ
յանուն սրբոյն Աստուածածնայ վանքի հոյակապ
Ուսումնարանի թերութիւններն, որ ազգասէր
անձինքներն երբ կտեսնէին նոյն դպրոցի դրու-
թիւնը՝ նորանց քնքուշ սրտերը ծմրուիլ կսկսուէր,
որ ահա փառք Աստուծոյ զկնի աւարտելոյն նոյն
վանքի դպրոցի թերի շինութիւնը, արդէն նոյն վան-
քում կայ Վանահայր Մայր Աթոռոյ բնիկ միա-
բան Եղիշէ Վարդապետն Ամատունի, և ունի
քսանաչափ Հայ մանկտի աշակերտներ, և կու-
սուցանէ նոցա իւրեանց Մայրենի լեզուի գրա-
կանութիւնը, և յոյս կայ առաւել ևս ճոխանան
նոյն դպրոցի աշակերտներն յուսումն, ի յաւեր-
ժական յիշատակ նոյն Պարոն Արխիպեանցին:

Աւստի այս իմ հակիրճ յօդուածս ուղղե-
լով դէպի յարգոյ Արարատ ամսագրի Խմբա-
գրութիւնը և խնդրեմ խոնարհաբար տեղի տայ
իւր պատուական թերթերի մէջը հրատարակել
այս սակաւաքանակ զրուածս ի լուր և ի գիտու-
թիւն մեր բարեմիտ ազգայնոց, կցորդուեմ և
այս էլ թէ երբ որ տեսի հրատարակուած այս
իմ զուգնաբեկ յօդուածս, այն ժամանակն ես
պատրաստի եմ՝ ու համոզուած իմ գրիչս ձեռքս
վեր առած առանց ձանձրանալոյ գրել և հաղոր-

գեղ ցանկալի Արարատից վերաբերելի կարևոր աղբյուրն արժանաւոր նիւթերն՝ որն որ ես կ'իմանամ՝ նույնի քաղաքումն:

ՄԿՐՏԻՉ ՏԷՐ ՅԱԿՈՎԵԱՆՅ:

Ի 25 Օգոստոսի 1875 թ.

Ի Ք. Նոյնի:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Ի պատասխանի Մշակի մէջ երեցած Սաֆրազեանց պատանւոյ երկու գրութեանց ընդդէմ Արարատայ Խմբագրութեան և Ազուլիսի Մովսէս քահանայ Մելիք Ստեփանեանցի վերջինն մի նամակ ուղղած է Խմբագրութեան՝ յիշեալ պատանւոյ բարբառնումներն ընդդէմ, և ըստ օրինի ի դատ հրաւիրելով, սակայն Խմբագրութիւնն այնպիսեաց ոչ կարևորութիւն կըտայ և ոչ նոյնպիսի զորանմութեանց հաւար ամսագրոյս մէջ գրութիւն կընդունի և կ'հրատարակէ:

Առտի իրաւացի նամակը չհրատարակելով հանդիւրձ միանգամայն կ'ինդրեմք յիշեալ քահանայէն չըտալ անզորային պատասխանի, և ոչ այլ միջոցաց զիմէլ:

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԵՒՋԱՆԳԵԱՆ:

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄ ՄԻ ԵՒՍ:

Կլեմք, թէ Բ. Դուռն որոշեր է, որ Հակահասունեանք՝ Շարդ - Էրմէնի Քաթօլիկի, իսկ Հասունեանք՝ Քաթօլիկ անուանին, և այս վերջինք՝ Գարու - Քեսհասաւ մ'ունենան, Բ. Դրան հետ քաղաքական յարաբերութեանց համար:

Նաև կը լսեմք, թէ Սամաթիա այժմ Հակահասունեանց ձեռքը գտնուած Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին ալ Հասունեանց պիտի յանձնուի, եթէ տեղւոյն Հասունեանք Հակահասունեաններէն շատ են:

Այսպէս անմիանալի կերպիւ կըստնուին մեր այս ազգայինք, և ե բայր հըբօր դէմ կ'մնան յաւիտեանական ատելութեամբ:

Փետր Թ. 809 Յուլիս 28.

ՎԱՐԺԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺԱՂՈՎ:

Ընթերցողք գիտեն արդէն թէ այս անուամբ ժողով մը հաստատուած է քանի մը շաբաթէ ի վեր, որոյ երրորդ նիստը գումարեցաւ կիրակի օր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին Ղալաթիոյ:

Ամեն ոք գիտէ թէ մեր Ազգին համար խիստ կարևոր էր այսպիսի ժողով մը, որովհետև ազգին մէջ կարող վարժապետը սակաւամիւ ըլլալով բնականաբար Ազգին զաւակները մեծաւ մասամբ այնպիսեաց ձեռքը յանձնուած են իրր խաղալիկ որոնք լիզուի, և ուսման վրայ փորձառական հըմտութիւն չունենալով ըստ քմաց ուսման եղանակ մը որոշած են և զայն կը գործածեն, որով և ազգին զաւակները փոխանակ յառաջդիմելու յետախաղաց վիճակի մը կ'ենթարկեն:

Ասկէ 10 տարի առաջ սոյն նպատակաւ Վարժապետական ընկերութիւն մ'ալ հաստատուեցաւ, բայց ոմանց անփութութեամբ և քիչ մը աղատ խօսելով շարականութեամբ հազիւ քանի մը ամիս շարունակուելէ վերջը, բոլորովին տապալեցաւ և վարժապետական ընկերութեան մասը և ազգին վարժարանաց յառաջդիմելու զարգացման համար մինչև ցարդ ուսուցման օրինաւոր եղանակ չը կարենալ մտածուելուն ցաւալի հետեանքները այդ անձանց դատակնիքն ու դատապարտութիւնն եղանաւ Երանի թէ սոյն ժողովն ալ առաջնոյն բաղդին վիճակակից չըլլար և իւր գումարումները շարունակելով տակաւ առ տակաւ յաջողէր դիւրացնել ուսուցման եղանակը:

Վարժապետական ժողովը իւր կիրաւնօրեայ երրորդ նստին մէջ, ուր ներկայ էին Փօխանօրդ հայրը, Օսեան և Միսաքեան էֆէնտները, և 100ի չափ ժողովուրդ, ամենայն բարեկարգութեամբ և օրինաւորութեամբ նախակրթարանի մէջ աւանդելի ուսմանց վրայ վիճարանելով զբաղեցաւ վարժապետներէն ոմանք խառն ժողովոյ կողմանէ վաւերացեալ Թաղ - Խորհրդոց հրահանգին ուսմանց ծրագիրն ընդունելին, ոմանք զայն յապաւեցին, այլք ստուարացուցին և երկու ժամու չափ սոյն խնդրոյն վրայ վիճարանելէ ետեմիս ձայն հաւանութեամբ որոշուեցաւ ընդհանուր վիճարանութիւնը թողով մասնաւորութեանցը

մէջ մտնել, այսինքն հրահանգին մէջ նշանակեալ ամէն մէկ ուսմունքը ուրոյն ուրոյն քննութեան ենթարկել և ապա ուսմանց ծրագիր մը շինել: Հետեւաբար որոշուեցաւ յառաջիկայ նստին՝ որ տասնեհինգ օրէն պիտի գումարի՝ նախ Հայերէն լեզուի վրայ վիճաբանելու այսինքն թէ՛ նախակրթարանաց մէջ դրարա՞նք թէ՛ աշխարհաբանք ուսուցանել օգտակար է:

Յետոյ գաղտնի, քուէարկութեամբ դիւանին կողմութիւնը եղաւ և ատենը վերցաւ ճիշդ ժամը 10¹/₄ ժն:

Վարժապետները՝ որոնք ազդի մը մտաւորական յառաջադիմութեան բանալին կը համարուին, իրենց փորձառական հմտութեամբը անշուշտ պիտի աշխատին աշխարհաբանք թողլով՝ գրարաւ լեզուի զարգացման միջոցները խորհիլ և զայն մեր ազգային վարժարանաց մէջ կենդանացնելու, որոյ համար խանդ մը, զգացում մը ցարդ բնաւ տեսնուած չէ: Եւ եթէ տակաւին այդ լեզուն իր հրաշալի գրականութեամբը ու ազացուածոց վսեմութեամբն ու ճոխութեամբն հանդերձ այսպէս անպէտ համարուի, ցաւ է մեզ ըսել որ լեզուն մահահանալուն և աշխարհաբանի անկանոն ու անհետ թիւթ օրէ օր ծաւալելուն պատճառը վարժապետները պիտի համարուին, այն ատեն ազգը իր գրական լեզուն միայն եկեղեցեաց մէջ ըսելով, ի կ'վարժարաններէն արտաքսեալ տնտերով, բողոքովն պիտի հակի աշխարհաբանին և օտար ու անծանօթ ասացուածներէ զանգուած այդ բարբառը տիրաբար պիտի հեղինակէ մեր վրայ և սա իր վսեմութիւնը պիտի կորսնցունէ:

Արտաստեմք որ Վարժապետական ժողովը ուրեմն իր նիստերը ալ դիւնաւոր և իր ժամերը ազգային դաստիարակութեան օգտակար ընելու համար, այս փափուկ խնդրոյն վրայ լըջօրէն խորհիլ և ի նախնեաց և ի մատենագրաց մեզ շնորհուած այս ճոխ լեզուն, որ ազգայնութեան դրոշմն է և մեր գրականութեան փառքը, ազգային մանկուոյն ուսուցանելու փափաքն ունենայ:

Մ.

Ասիա Թ. 126 Օգոստոս 7:

(Արդէն մի քանի օգոստոսե նիստ ունեցաւ):

ՆԵՐԿԱՅԼՅՈՒՄՆ.

Ս. Պատրիարքն երէկ Պարսից Վեհափառ Շահին նկայացաւ հանդիսաւոր կերպիւ:

Երկու օր յառաջ Պատր. փոխանորդ Հայրն Պէշէրպէլիի պալատը գացած և ներկայացման աւուր որոշումն խնդրած ըլլալով, հինգշաբթի գիշեր ժամը 6 ին ատենները պալատէն վսեմափայլ Մելքոն Խանի կողմանէ հեռագիր եկաւ առ Ս. Պատրիարքն թէ հետեւ օրն պիտի ընդունուի Նորին վեհափառութենէն:

Հետեւաբար՝ երէկ Նորին սրբազնութիւնը ժամը 6 ին ատենները Պէշէրպէլիի պալատը մտաւ, հետն ունենալով՝ բաց ի գերապատիւ փոխանորդէն, Ս. Էջմիածնի վեհափառ Հայրապետին ձեռնասուն Վեհապետեան Տ Պետրոս, Նարպէեան Տ. Խորէն, Տ. Նիկողայոս, Տ. Թադէոս, Տ. Բարթոլիմէոս, Տ. Գրիգոր գերապատիւ Արքեպիսկոպոսներն, և Փափաղեան Յովհաննէս՝ Կզմիրեան Մատթէոս ու Այազմարեան Հմայեակ արժանապատիւ վարդապետներն, և Գափու Քեահասը Փրէնկեան Արքահամ էֆէնտին: Պալատին մէջ Նորին սրբազնութեան հետ միացան Թաթարեան արժանապատիւ Գարեգին վարդապետ, և Աղաբէգեան մեծապատիւ Սարգիս էֆէնտի՝ երեսփոխանական ընդհանուր ժողովոյ երկրորդ ատենապետն:

Նախ պարսկական ղեկաւան ընդունեց զՆորին սրբազնութիւնն ու հետը եղողները: Քառորդէ մ'ետքը առաջնորդութեամբ ղեկաւանին՝ ներկայացան վեհափառ Շահին, որ սաքի վրայ էր իւր նախարարաց հետ և շատ մերձ եկաւ Ս. Պատրիարքին: Վսեմափայլ Մելքոն և Ներիման ու Միքայէլ հայազգի Խաները ներկայ չէին: Ս. Պատրիարքը հայերէն լեզուաւ խօսեցաւ. շնորհաւորեց Նորին վեհափառութեան գալուստն, խորին շնորհակալութիւններ յայտնեց՝ Պարսկաստան բնակող մեր սիրելի ազգայնոց տարած խնամոյն համար, խնդրեց որ ինչպէս ցարդ նոյնպէս և առաւել ալ յատուհան իւր վեհապետական խնամքն անպակաս ընէ, և բարեմաղթութիւններ ըրաւ պարսկական պետութեան և Նորին վեհափառութեան համար: Վեհափառ Շահը պարսկերէն լեզուաւ պատասխանելով՝ շնորհակալ եղաւ այս ներկա-

յացման համար, իւր բոլոր հպատակաց անխոր
խնամ տանելն իւր միակ պարտաւորութիւնն ըլլալը
յայտնեց, խոստացաւ այսուհետեւ առաւել ևս իւր-
նամ ածել Հայոց, մասնաւորապէս յիշելով նոցա
բնածին հաւատարմութիւնն ու գործունէութիւնը:

Գերապատիւ Նարայէյեան՝ Ս. Պատրիարք Հօր
խօսքը գաղղիարէնի թարգմանեց պարսկական
ղեկական համար, և նա ալ պարսկերէն լեզուաւ
վեհափառ Շահին յայտնեց: Այսպէս Նորին Վե-
հափառութեան պատասխանը, վսեմախալ զեւ-
պանը՝ գաղղիարէնի, և գերապատիւ Նարայէյեան՝
հայերէնի թարգմանեցին:

Ասկէց յետոյ, Ս. Պատրիարքն ու հետը եղող-
ները շնորհակալութեամբ մեկնեցան: Վեհափառ
Շահը ուշադրութեամբ կողտէր թէ՛ իրեն ներկա-
յութեանը եղած ատենին և թէ՛ մեկնելէն յետոյ:

Փոսէջ Թ. Օգոստոս 11.

ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎՈՅ ՄԻ ՆՍՏԻՆ ՄԷՋ.

Ուրախութեամբ կ'ծանուցանեմք, թէ երեսփո-
խանական Ընդհանուր Ժողովն երէկ կրցաւ օրինա-
ւորապէս ընել իւր նիստը: Ներկայ էին 80 ի չափ
երեսփոխանք, և 2000 էն աւելի բազմութիւն ուն-
կեցողաց: Ատենանք բացուեցաւ ժամը 7 1/2 ին. ա-
տենապետն էր՝ Տատեան Յարութիւն էֆէնտի:

Ահաւասիկ արդիւնքը:

Ա. — Ատենապետ էֆէնտին կարգաց՝ Ս. Պատ-
րիարք Հօր կողմէն առ իւրաքանչիւր երեսփոխան
ուղղեալ հրաւիրագիրը, որ միանգամայն հրաժա-
րագիր կը համարուի, և որոյ օրինակը հրատարա-
կեցինք չորեքշաբթի առուր թուով:

Բ. — Պարգաց նաև Քաղաքական Ժողովոյ հրա-
ժարագիրը, որով Ս. Պատրիարքն կերպիւ իւր
կամբաստանութի՝ ազգային Սահմանադրութեան
հակառակ վարուող, վարչութեան որոշումներէն
ուղածը գործադրող ու չուղածը չգործադրող, և
որոշեալ չափէն աւելի ստակ առնել ուղող, և այլն:

Գ. — Դիւանը՝ յանուն Ժողովոյն՝ բացատրու-
թիւն ուղեց Ս. Պատրիարքէն՝ իւր հրաժարակա-
նին համար՝ Նորին Սրբաշնութիւնը կարգաց խիստ
երկար գիր մի, որ 1 1/2 ժամու չափ տեւեց: Այս
գիրը՝ որ հրաժարման պատճառներն յայտնելու

կամ բացատրելու համար պատրաստուած էր, կը-
պարունակէր ազգիս եկեղեցական ու աշխարհական
վիճակին վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ, կը
զանգատէր՝ Քաղաքական ու Սրբական Ժողովոց
դէմ, ընդհանրական խնդրոց կարգադրութեան հա-
մար անձեռնհաս համարելով. մասնաւորապէս Քա-
ղաքական Ժողովը կմեղալորէր՝ Սահմանադրութիւ-
նը անթերի գործադրելու տրամադիր ըլլալուն հա-
մար. Երեսփոխանական Ժողովոյ համար ալ մե-
ղադրանաց մասն կար. և ի վերջոյ՝ ազգային՝ բա-
րեկարգութեան ու յառաջադիմութեան համար
կարեւոր կհամարէր Սահմանադրութեան անյապաղ
վերաքննութիւնը, և Ժողովէն թոյլտուութիւն
կինդրէր՝ իջնել Պատրիարքական աթոռէն և եր-
թալ դառնալ իւր նախնի վիճակը:

Այսչափ և այսպէս ըմբռնել կրցանք մեք՝ Ս.
Պատրիարք Հօր երկար հրաժարագրոյն խմբատը:
Օրինակը՝ քիչ օրէն ատենագրութեան մէջ կը-
տեսնուի, ուղղը կրնայ առնել կարգալ, և եթէ
հարկ ըլլայ՝ մեք ալ կհրատարակեմք զայն:

Այս գրոյն ընթերցմանէն յետոյ Ս. Պատրիարքը
մեկնեցաւ, և Ժողովն՝ ըստ որում երկար ունկնդրու-
թեան պատճառաւ յոգնած՝ պահ մի դադար առաւ:
Ներկայ չէին Քաղա. Ժողովոյ անդամք:

Դ. — Ատենադպիր էֆէնտին կարգաց՝ 4000 ի
չափ ստորագրութեամբ հանրագիր մի, որով ազ-
գային Ժողովոյն առաջարկուած էր, քննութեան
ենթարկել՝ ժամանակէ մը հետէ Ս. Պատրիարք
Հօր վրայ լրագրաց միջոցաւ եղած անգոհացուցիչ
հրատարակութիւնները:

400 ի չափ ստորագրութիւն ունեցող ուրիշ
հանրագիր մ'ալ կարդացուեցաւ, որով առաջար-
կուած էր՝ ազգային պաշտօններէ հանել Իղմիր-
լեան Մատթէոս վարդապետն, և Վաղարշտեան ու
Փափագեան էֆէնտիները:

Երեսփոխան էֆէնտիներէն ոմանք ուղեցին իմա-
նալ՝ հանրագիրն ստորագրողներուն ո՛վ ըլլալը
բայց դիւանը հարկ չտեսաւ, և ատենապետ էֆէն-
տին յայտարարեց թէ ազգային Ժողովն հարկա-
դրեալ չէ այսպիսի հանրագրութեանց հետեւիլ, և
թէ՛ Ժողովն իրբն. ներկայացուցիչ ընդհանուր
ազգին՝ արգարութիւնն ու օրէնքն առաջնորդ պի-
տի ունենայ իրեն:

Ե. — 18 Երեսփոխանաց ստորագրութեամբ զիր մը կարդացուեցաւ, որով առաջարկած էին՝ երկու յանձնաժողով կազմել, մին՝ Ս. Պատրիարք Լօր և Քաղաքական ժողովոյ հրաժարմանց պատճառներն մանրամասն քննելու և մինչև 8 օր տեղեկադրով մը ազգային ժողովոյն մատուցանելու համար, իսկ միւսը՝ մինչև ցաւարտ քննութեան, գործադիր իշխանութիւն վարելու համար:

Այս գրոյն ընթացմանէն յետոյ՝ վիճաբանութիւնն սկսաւ: Երեսփոխան էֆէնտիններէն ոմանք՝ Ս. Պատրիարք Լօր կարգացած գրոյն վրայ դիտողութիւններ ըրին. այլք՝ Քաղաքական ժողովոյ զիրն Ս. Պատրիարք Լօր համար ամբաստանութիւն կհամարէին. ուրիշ մ'ալ՝ երկու կողմն զիրար ամբաստանած կհամարէր, երեսփոխանին մէկն ալ՝ Սահմանադրութիւնը իրըն ոչինչ և անգործադրելի կը հրատարակէր. մէկն ալ՝ Սահմանադրութեան պաշտպան կանգնող երեսփոխանաց դէմ կ'սօսէր. անդիէն մէկն ալ Ս. Պատրիարք Լօր հրաժարականը անմիջապէս Այո կամ Ոչ ով քուէի դնել կառաջարկէր. մէկ քանին դարձեալ դարձեալ կայնդէին առժամանակեայ գործադիր իշխանութիւն մը դնել: Այս և ուրիշ այսպիսի դիտողութիւններէ, կարծիքներէ և առաջարկութիւններէ յետոյ, Օտեան էֆէնտիի առաջարկութեան վրայ ժողովն ամենամեծ մասամբ այս ինքն ընդգէմ 10ի 58 քուէով որոշեց.

1. — Յանձնաժողովոյ մի միջոցաւ մանրամասն տեղեկութիւն ստանալ՝ Ս. Պատրիարք Լօր և Քաղաքական ժողովոյ հրաժարմանց պատճառներուն վրայ, մինչև 8 կամ 15 օր:

2. — Դիւանին միջոցաւ գրով հրաւիրել Ս. Պատրիարքն և Քաղաքական ժողովոյ անդամները, որ՝ մինչև ցրումն տեղեկագրութեան՝ շարունակեն իրենց պաշտօնները, և ազգային գործերը բարձի թողի չմնան:

Տեղեկագրութեան յանձնաժողովոյ անդամ ընտրուեցան՝

Տ. Խորէն Ս. Արքեպիս. Նարպէյեան

Տ. Ղևնդ վարդապետ Փիրդալէմեան

Տ. Գէորգ քահանայ Խասղուզի

Առաքել պէյ Յ. Տատեան

Գրիգոր էֆէնտի Օտեան

Սարգիս էֆէնտի Աղարէկեան

Ժամը 11 ին մօտ էր, այս որոշումը տրուեցաւ, և երեսփոխանք ու բաղմախուռն ունկնդիրք գոհութեամբ մեկնեցան:

Այստեղ, թէ Ս. պատրիարքն ու Քաղաքական ժողովն յարգելով ազգային ընդհանուր ժողովոյն այս որոշումն՝ որ արդարութեան և օրինաւորութեան վրայ հիմնեալ է, մինչև որոշեալ օրը կշարունակեն իրենց պաշտօնը ազգասիրաբար:

Այստեղ նաև՝ որ այս կամ այն կուսակցութեան կողմանէ որ և է շարժում չերևիր այս որոշման գործադրութեան դէմ:

Ի վերջոյ պարտք կհամարեմք, իբրև խմբագրապետ հրապարակաւ շնորհակալութիւն մատուցանել ընդհանուր ժողովոյ ատենապետ Տատեան Յարութիւն էֆէնտիին, որ քաղցրութեամբ և յորդորանօք յաջողեցաւ՝ չափազանցութենէ խորչեցունել թէ՛ երեսփոխան էֆէնտիներն և թէ՛ ունկնդիրներն, որոց բազմութիւնը մինչև երեսփոխանաց յատկացեալ տեղը յորդած էր:

Փոստը Թ. 811 Օգոստոս 4

ԸՆԾԱՅ ՀՈԳԵՆԱԻ

Եզիպտոսի բարձրապատիւ Խտիվը մեծ ու փառաւոր շոգենաւ մ'ընծայեր է Երամեան վսեմափայլ Աբրահամ պէյի, մայրաքաղաքիս մէջ ընելիք ծովային երթևեկութեան զիւրութեան համար:

Նորին վսեմութիւնն այսչափ տարօրինակ շնորհաց՝ պատուոյ և աստիճանի կարժանանայ՝ իւր սրտի և մտաց զիւցաղնական բարեմասնութիւններովը, Բաղմաթիւ կարօտ ու արժանաւոր անձինք և ընտանիք օգնութիւն ու մխիթար կըրտնեն նորա առատ նուիրատուութեանց շնորհիւ: Քաջաբերութեան արժանաւորն երբ կղիմէ առ Նորին վսեմութիւնն՝ չղառնար ունայն:

Նախախնամութիւնը՝ որ կարող է ի քարանց յարուցանել որդիս Աբրահամու, այսպէս զՆորին վսեմութիւնը կ'յարուցանէ՝ մեծ փառք ու պարծանք ընդհանուր Ազգիս:

Ամաղթեմք յամենայն սրտէ, որ անյողդողդ ու անսասան մնայ մինչև ցվախձան:

Փոստը Թ. 812 Օգոստոս 8.

ՍՈՒՐԱԲԷՎԵԱՆՅԻ ԵՒ ՄՍԵՐԵԱՆՅԻ ՎԱՆՃԱՆԻՆ.

Ասորխանէն նոր մահադոյժ սաացանք, զի Մեծ. Մկրտիչ Սուրբէկեանց՝ անցեալ ամսոյ մէջ իւր պեղարդ հասակին մէջ կնքել է անցաւոր կենաց ընթացքը՝ թողլով իւր արժանաւոր և աղօթող առաքինութեանց յիշատակ և բարի համբաւ պարկեշտ և խոհեմ վարուց և բարուց: Առաւարեսցէ Տէր զհոգի հանդուցելոյս, և արժանացուցէ երկնից անմահ փառաց և վայելից:

Արդձամբ հանդուցելոյն կենսադրութիւնը ընդունել և հրատարակել:

Յաւօք սրտի ընթերցանք. Մշակ մէջ, զի յԶ-ն ամսոյս բարեհամբաւ Մսեր վարժապետ Գրիգորեան Մսերեանց վախճանուել է ի հասակի 65 ամաց:

Հանդուցեալն բարեսիրտ՝ և աղնիւ վարքովն և բարքով ընտիր անձ էր:

Ինչ ինչ երկասիրութեամբք և դասական գրեկնօք ոչ սակաւ արդիւնաւոր հանգիսացել է յօգուտ Եկեղեցւոյ և Ազգի Հայոց:

Բաւական տարիներէ հետէ Մոսկվայի Ազգարեան Ճեմարանի մէջ կրօնուսոյց և Հայկաբանութեան վարժապետ էր, որով բազում Հայ մանկուոյն բարերար, և իւր յիշատակը նոյա սրտից մէջ անջնջելի եղած է: Աւ հանդուցելոյն այս բարոյական արդիւնքը միայն բաւական մեծ փառք և պարծանք է ինքեան:

Առաւարեսցէ Տէր զհոգի սորա, և դասեսցէ ընդ սիրելիսն անուան իւրոյ: